

They are like family to me

Verandering van familiebanden in de 20e eeuw bij
kerkgangers in Londen.

Door: Cynthia Hofstede

They are like family to me

Verandering van familiebanden in de 20e eeuw bij kerkgangers in Londen.

26-06-2009

Cynthia Hofstede (0419850)

c.b.t.hofstede@students.uu.nl

Bachelorscriptie Culturele Antropologie

Begeleidster: Marike van Gijssel

Inhoudsopgave

Inleiding.....	5
Hoofdstuk 1: Theoretische Onderbouwing	9
1.1 Verwantschap.....	9
1.2 Familiebanden.....	10
1.3 Functies van families.	11
1.3.1. Sociale reproductie	11
1.3.2. Productie van welzijn	13
1.3.3. Sociale integratie	13
1.4 Religie	15
1.4.1. Christendom	16
Hoofdstuk 2: Context	18
2.1 Zorgstaat en leerplicht.....	18
2.2 Religie in Engeland	18
2.3 Familiebanden in Engeland.....	20
Hoofdstuk 3: sociale reproductie	22
3.1 Sociale klasse	22
3.2 Beroep en onderwijs.....	24
3.3 Structuur van het gezin	27
Hoofdstuk 4: productie van welzijn	30
4.1 Opvoeding.....	30
4.2 Zorgverlening.....	33
Hoofdstuk 5: sociale integratie	36
5.1 Huwelijk en kinderen.....	36
5.2 Familie- en vriendennetwerk	38
5.3 Andere netwerken	42
Hoofdstuk 6: conclusie	44

Literatuurlijst	47
Bijlage 1: reflectieverslag	50
Bijlage 2: samenvatting in het Engels	53
They are like family to me: change of family functions in the 20 th century among church goers from London	53
Bijlage 3: grafiek	55

Inleiding

“Mensen waar je bij wilt zijn, die je kunt vertrouwen. Mensen die onvoorwaardelijke liefde geven. Mensen waarmee je kunt praten, mensen die je begrijpen en oprecht en eerlijk zijn.”¹

Bovenstaand citaat zijn de woorden van Pamela Taylor uit Londen. Zij legt uit wat voor haar familie is. Dit klinkt als een ideaalplaatje, families voldoen hier niet altijd aan. Zelfs haar eigen familie past niet helemaal binnen dit plaatje; sommige vrienden echter des te meer. Familie is iets wat iedereen kent. Een groep waar binnen iedereen geboren wordt en iedereen zelf vorm aan geeft. Hoe deze vorm gegeven wordt is niet alleen een persoonlijke keuze. Normen en waarden binnen een maatschappij en de tijd waarin iemand leeft spelen hierbij een grote rol. Bestond het gemiddelde gezin 60 jaar geleden nog uit een vader en moeder en ongeveer drie kinderen (zie bijlage 3), tegenwoordig lijken er veel meer opties.

Lesthaeghe (1986) spreekt over twee demografische transitie's in West-Europa. De eerste loopt van ongeveer 1880 tot 1930 waarin de levensverwachting hoger begon te liggen en het aantal geboortes omlaag ging. Mensen gingen eerder trouwen en het gezin zoals we deze nu kennen kwam centraal te staan. Rond 1960 begon de tweede demografische transitie, waarin de levensverwachting verder omhoog ging en het aantal geboortes verder omlaag. Het gezin werd minder belangrijk, mensen trouwden minder vaak en het aantal echtscheidingen ging omhoog (Lesthaeghe 1986). Liefbroer en Dykstra (2000) hebben onderzoek gedaan in Nederland en geven aan dat pas in het begin van de twintigste eeuw het gezin met het bijbehorende standaard levenspatroon opgekomen is. Tegenwoordig is dit alweer in sterke mate afgenomen. Familiebanden en de functie hiervan in de tijd van de eerste demografische transitie waren anders gevormd dan na de tweede demografische transitie (Liefbroer en Dykstra 2000).

Dykstra (2003) spreekt over drie functies van familiebanden: sociale reproductie, productie van welzijn en sociale integratie. Sociale reproductie heeft te maken met de mate van sociale ongelijkheid wat overgegeven wordt binnen families van generatie op generatie. Productie van welzijn heeft te maken met opvoeding, levensonderhoud en zorgverlening. Sociale integratie heeft te maken met de familie als bindmiddel in de samenleving. Dykstra (2003: 20) geeft zelf aan dat zij niet goed kan zeggen hoe deze functies veranderd zijn in de

---

¹ Pamela Taylor 12-04-2009

loop van de twintigste eeuw en vindt dat er kwalitatief onderzoek naar gedaan moet worden (Dykstra 2003). Barr en Chadwick (1985) hebben in een stad in de Verenigde Staten onderzoek gedaan naar het verband tussen religie en familie. Hierover zeggen ze het volgende:

“In de gehele Verenigde Staten is het waarschijnlijker dat kerkgangers getrouwd zijn, minder waarschijnlijk dat ze gescheiden of alleenstaand zijn, waarschijnlijker dat ze heel erg tevreden zijn met het huwelijk en minder waarschijnlijk dat ze kleine families hebben.”(Barr & Chadwick 1985: 413)

Hieruit blijkt dat religie een invloed heeft op familiebanden. In het artikel geven ze ook aan dat familiebanden in 1970 nog net zo sterk zijn als in 1920. Dit is een verschil met de resultaten uit het onderzoek van Dykstra en Liefbroer die tot de conclusie kwamen dat er wel iets veranderd is. Dykstra gaf aan dat er meer onderzoek op dit gebied moet komen en hier ben ik het mee eens. Er bestaat nog teveel onduidelijkheid over hoe families veranderd zijn en welke rol religie hierin speelt.

In de Nederlandse politiek met het CDA en de CU in de regering wordt er veel gesproken over terugkeer naar het traditionele gezin, de hoeksteen van de samenleving.² André Rouvoet, lid van de CU is minister van jeugd en gezin en zelf groot voorstander van het traditionele jaren 50 gezin: moeder, vader en ongeveer 3 kinderen. In de media is hij nog vrij politiek correct om alle gezinsvormen te erkennen en niet te veroordelen, maar persoonlijk geeft hij aan het traditionele gezin als ideaal te zien.³ Aangegeven wordt dat het gezin minder belangrijk is geworden en dat er veel problemen bestaan in gezinnen met één ouder.

Ik vroeg me af in hoeverre Rouvoet eigenlijk gelijk heeft. Zijn families nou eigenlijk echt veranderd en in hoeverre wordt dit nou als negatief ervaren, zoals de CU aangeeft. Helemaal interessant leek het me dan om binnen zijn achterban te onderzoeken: de Christenen. Zien andere Christenen het traditionele gezin ook als ideaal en in hoeverre is dit in de praktijk het geval? Is er ook daar zoveel veranderd op het gebied van de familie? Het onderzoek heeft plaatsgevonden in Londen, Engeland. Deze keuze heb ik gemaakt omdat Engeland een officiële staatskerk heeft: de Kerk van Engeland. Hierdoor verwachtte ik dat het

---

² http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article942459.ece/Christelijke_moraal_domineert_debat

³ http://www.katholiekegezin.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=466&Itemid=1

christendom een grote invloed zou hebben op de Engelse samenleving. Ik heb gekozen voor Londen, omdat het ook erg interessant is om te kijken hoe Christenen binnen een staat waarin het christendom belangrijk is omgaan met familiebanden in de grote metropool Londen. Daarnaast is het interessant om te zien of het gezinsideaal wat hier in Nederland zo hoog op de politieke agenda staat, ook ergens anders tot uiting komt. Ik heb besloten hier onderzoek naar te gaan doen aan de hand van de volgende hoofdvraag:

Op welke manier is de betekenis van familiebanden in de 20^e eeuw bij kerkgangers in Londen veranderd?

Deze vraag ga ik beantwoorden aan de hand van drie deelvragen met betrekking tot verschillende functies die families hebben: sociale reproductie, productie van welzijn en sociale integratie. In hoofdstuk 1 zal ik deze functies uitgebreid toelichten.

Ik heb gedurende de maanden februari, maart en april van het jaar 2009 kwalitatief onderzoek gedaan in de gemeenschap St. Andrews in de wijk West-Kensington in Londen, Engeland. Vanaf het eerste moment dat ik de kerk binnenstapte ben ik door priesters en de gemeenschap welkom geheten en wilden ze me graag te woord staan. Ik ben gedurende mijn gehele onderzoek drie a vier dagen per week in de kerk te vinden geweest. In het begin voornamelijk om contact te leggen met de kerkgangers en de eerste indrukken op te doen en vervolgens om veel te observeren en door informele gesprekken aan veel informatie te komen. Hier heb ik veel informatie uit kunnen halen. Aanvullend hierop heb ik zes interviews gehouden gedurende de drie maanden met kerkgangers waardoor ik gericht antwoord heb kunnen krijgen op mijn vragen. Deze interviews zijn gehouden met drie mannen en drie vrouwen in de leeftijd van 34 tot 66 jaar. Tijdens de interviews heb ik met allen ook gesproken over de levens van ouders en kinderen, waardoor ik ook informatie heb over die generaties. Uiteindelijk heb ik voldoende informatie verzameld om mijn vraag te kunnen beantwoorden en ik zal in deze scriptie alle interviews en een selectie uit de observaties en informele gesprekken hiervoor gebruiken.

In het volgende hoofdstuk zal ik kijken naar de theorieën en onderzoeken die er al bestaan naar het onderwerp familiebanden. Ik zal beginnen te beschrijven wat verwantschap inhoudt en wat onder familie verstaan wordt. Daarna zal ik kijken wat familiebanden precies zijn en de rode draad van mijn onderzoek, de drie functies van familiebanden nader toelichten: sociale reproductie, productie van welzijn en sociale integratie. Vervolgens beschrijf ik religie en specifiek het christendom. In hoofdstuk 2 licht ik de context waarin het

onderzoek plaatsgevonden heeft nader toe. Ik zal meer vertellen over regels en wetten in Engeland, religie in Engeland en ten slotte familiebanden onder religieuzen in Engeland. In hoofdstuk 3 zal ik beginnen met mijn empirisch verzamelde materiaal om dit vervolgens te linken aan de theorie. Dit hoofdstuk staat in het teken van sociale reproductie en zal gaan over de mate waarop sociale ongelijkheid overgedragen wordt van generatie op generatie. Sociale klasse, beroep, onderwijs en de structuur van het gezin zijn hier de centrale thema's. Gekeken wordt hoe dit veranderd is in de 20^e eeuw. In hoofdstuk 4 komt de functie productie van welzijn aan bod waar ik door middel van opvoeding en zorgverlening zal kijken in hoeverre mensen vroeger en nu tijd steken in de familie en hoe belangrijk dit voor hen is. Hoofdstuk 5 gaat over sociale integratie waarin ik zal kijken naar het belang van de verschillende netwerken vroeger en nu. Dit doe ik door het huwelijk, het familienetwerk, het vriendennetwerk en ten slotte andere netwerken nader toe te lichten. In hoofdstuk 6 komt al het voorgaande nog eens terug in de vorm van een conclusie waarin naar voren zal komen dat familiebanden veranderd zijn. Gezinnen zijn anders samengesteld en worden anders vormgegeven, maar blijken toch nog wel heel belangrijk te zijn. Helemaal aan het einde zal er een literatuurlijst, een reflectieverslag en een samenvatting in het Engels te vinden zijn.

Hoofdstuk 1: Theoretische Onderbouwing

Om meer te weten te komen over hoe familiebanden in Londen in de 20^e eeuw veranderd zijn is het belangrijk om te bekijken wat hier al over geschreven is om dit vervolgens naast het empirische materiaal te kunnen leggen. Allereerst heb ik gekeken naar verwantschap om te kijken wat nou eigenlijk een familie is om vervolgens onder het kopje familiebanden te kijken naar het verschillende onderzoeken die al gedaan zijn naar families. Vervolgens heb ik gekeken naar de functies van familie om te zien wat familie in het dagelijks leven inhoudt en op welke manier familie een functie heeft. Ten slotte heeft het onderzoek plaats gevonden in een kerk in Londen waardoor het ook belangrijk is om te kijken naar religie en christendom. Al deze onderwerpen hebben te maken met hoe familiebanden veranderd zijn in de 20^e eeuw bij kerkgangers in Londen en ik zal ze in bovenstaande volgorde hier onder behandelen.

1.1 Verwantschap

De term verwantschap wordt op verschillende manieren gedefinieerd. Stone (1997: 5) geeft als definitie:

*“Verwantschap is de herkenning van een relatie tussen personen gebaseerd op afstamming of huwelijk. Als de relatie tussen twee personen op afstamming gebaseerd wordt, zijn de twee consanguines: bloedverwanten. Als de relatie door huwelijk tot stand is gekomen, is de relatie affinal.”*⁴

Kottak (2006) gebruikt de termen *lineal*, *collateral* en *affinals* om relaties binnen een familie te beschrijven. De relatie door huwelijk wordt door Kottak en Stone *affinal* genoemd, maar de bloedverwanten genoemd door Stone worden door Kottak opgesplitst in de lineaire lijn (ouders, grootouders, kinderen) en de collaterale lijn (ooms, tantes, neefjes, nichtjes). Hij geeft aan dat de invulling van deze termen cultureel bepaald is, bloedverwantschap is niet noodzakelijk. De vader in een gezin kan ook een stiefvader zijn en als vader gezien en

---

⁴ Er is geen duidelijke vertaling voor *affinal*, zonder in herhaling te vallen en het citaat uit zijn verband te trekken. *Affinal* betekent dat een band door middel van huwelijk (in de definitie van Stone) of vergelijkbare relatie (bv. samenwonen of Latrelatie) tot stand is gekomen.

benoemd worden en de kinderen kunnen ook geadopteerde kinderen zijn en als verwanten benoemd worden. Ook is een huwelijk niet noodzakelijk om als *affinal* bestempeld te worden. Ook ongehuwde stellen vallen in de Westerse maatschappij onder dit begrip (Kottak 2006). De termen genoemd door Kottak zijn dan ook beter toe te passen in de hedendaagse maatschappij dan de definitie van Stone welke niet verder gaat dan bloedverwantschap en huwelijk. De definitie gegeven door Laurent Dousset (2002) lijkt op de omschrijving van Kottak, maar geeft het iets overzichtelijker weer:

“Verwantschap bevat de normen, rollen, instituties en cognitieve processen die refereren naar alle sociale relaties waar mensen in geboren zijn of later creëren in het leven, die biologisch uitgedrukt worden, maar niet uitsluitend biologisch hoeven te zijn.”

De definitie gegeven door Dousset is de definitie die ik in mijn onderzoek zal hanteren.

1.2 Familiebanden

De definities over verwantschap van Stone en Dousset verschillen in de nadruk die ze leggen op het sociale dan wel biologische karakter van verwantschap. In de wetenschap bestaat een discussie over deze verschillende karakters. Gellner (1957, 1960 in Parkin & Stone 2004) legt bijvoorbeeld de nadruk op de biologische kant, terwijl Beattie (1964 in Parkin & Stone 2004) dit geheel opzij schuift. Parkin geeft aan dat het om meer gaat dan een biologische bloedband. Beattie (1964) zegt dat er eigenlijk niet zoiets als verwantschap bestaat en dat de categorie verwantschap in zijn geheel verbannen moet worden, omdat het teveel de nadruk legt op het hebben van dezelfde achtergrond. De suggestie bestaat dat de term verwantschap vervangen moet worden door de term *relationship*, wat beschrijft hoe mensen met elkaar omgaan. Recenter wordt de term *relatedness* voorgesteld wat betekent: tot dezelfde groep behorend. (Parkin & Stone 2004) De term verwantschap is op deze manier te vergelijken met het woord familie. Een persoon wordt geboren in een familie, de zogenaamde *family of orientation* welke het gezin bevat, maar ook het grotere geheel van grootouders en ooms en tantes (*extended family*) en een persoon creëert vaak een eigen familie, de zogenaamde *family of procreation* door te trouwen (een serieuze relatie aan te gaan) en kinderen te krijgen (Kottak 2006: 398).

Hoe deze families er uit zien is geen vast gegeven, maar veranderd aan de hand van verschillende factoren. Lesthaeghe (1986) spreekt over twee demografische transitie in West-

Europa. Dit houdt in dat er twee momenten in de 20^e eeuw te vinden zijn waarin er een overgang plaatsvindt in de samenstelling van de bevolking. De eerste transitie loopt van ongeveer 1880 tot 1930 waarin de levensverwachting hoger begon te liggen en het aantal geboortes omlaag ging. Mensen gingen eerder trouwen en het gezin zoals we deze nu kennen kwam centraal te staan. Rond 1960 begon de tweede demografische transitie, waarin de levensverwachting verder omhoog ging en het aantal geboortes verder omlaag. Het gezin werd minder belangrijk, mensen trouwden minder vaak en het aantal echtscheidingen ging omhoog (Lesthaeghe 1986). Liefbroer en Dykstra (2000) hebben onderzoek gedaan in Nederland en geven aan dat hier pas in de jaren 40/50 van de twintigste eeuw het gezin met het bijbehorende standaard levenspatroon opgekomen is. Tegenwoordig is dit alweer in sterke mate afgenomen. Familiebanden en de functie hiervan in de tijd van de eerste demografische transitie waren anders gevormd dan na de tweede demografische transitie (Liefbroer en Dykstra 2000). In hoeverre en op welke manier de functies van familiebanden anders zijn geworden over de jaren zal ik hier onder verder uitleggen.

1.3 Functies van families.

Dykstra (2003) spreekt na aanleiding van haar onderzoek in Nederland over drie functies van families: sociale reproductie, productie van welzijn en sociale integratie.

1.3.1. Sociale reproductie

“Sociale reproductie betreft de mate waarin sociale ongelijkheid wordt gecreëerd en bestendig door de positie van de familie binnen de maatschappij. Binnen families worden bepaalde voorrechten dan wel achterstanden van generatie op generatie overgedragen.” (Dykstra 2003: 12)

Belangrijk binnen sociale reproductie is het belang van sociale klasse voor de beroepskansen van de volgende generatie. Als de vader bouwvakker is, hoe groot is dan de kans dat zijn zoon op de universiteit belandt? Dykstra geeft aan dat de invloed van sociale klasse afgenomen is met de jaren. Dit zal mede komen door het onderwijssysteem, mensen gaan langer naar school en zullen zich hierdoor onafhankelijker van sociale afkomst ontwikkelen (Dykstra 2003: 13). Liefbroer en Dykstra (2000) geven ook aan dat generaties geboren na de Tweede Wereldoorlog geprofiteerd hebben van de onderwijsexpansie en zo meer mogelijkheden hebben. Toch is sociale klasse nog wel belangrijk. Wat men van thuis

“meekrijgt in termen van sociale, economische en culturele hulpbronnen is nog steeds een belangrijke determinant van maatschappelijke ongelijkheid.” (Dykstra 2003: 13). Kalmijn (1998) geeft aan dat sociale klasse bijvoorbeeld op de huwelijksmarkt tegenwoordig nog een rol speelt. Personen zoeken en vinden een partner meestal binnen de eigen sociale groep. Mensen zoeken vaak bepaalde overeenkomsten in een partner wat zich uit door middel van etniciteit en leeftijd, maar ook door sociale klasse (Kalmijn 1998). Ook Oppenheimer (1988) geeft aan dat sociale klasse een belangrijke determinant is wat betreft de keuze voor een huwelijkspartner. In tegenstelling tot Kalmijn die praat over een huwelijkspartner uit dezelfde klasse, maakt Oppenheimer (1988) onderscheid in keuzes aan de hand van rolverdelingen tussen twee partners. In een tijd van traditionele rolverdeling binnen een gezin is een vrouw op zoek naar een economisch succesvolle man en een man op zoek naar een goede huisvrouw. In dit geval is de sociale klasse van de vrouw minder belangrijk dan die van de man. In de situatie van gelijke rollen tussen mannen en vrouwen wordt sociale klasse ook voor de vrouw belangrijker. Er is meer gelijkheid gezocht tussen partners op alle gebieden (Oppenheimer 1988).

Naast sociale klasse is ook de gezinsvorm belangrijk. Kinderen uit een gezin waar de ouders gescheiden zijn, ondervinden over het algemeen meer problemen in hun leven dan kinderen uit een gezin waar de ouders nog bij elkaar zijn. Amato en Keith hebben in 1991 onderzoek gedaan naar de consequenties van echtscheiding voor kinderen, waarover Amato negen jaar later schrijft:

“Their meta-analysis showed that children from divorced families scored significantly lower on a variety of outcomes, including academic achievement, conduct, psychological adjustment, self-concept, and social competence.” (Amato 2000: 1277)

Dykstra en Amato denken dat deze problemen afgenomen zijn, gezien het feit dat er tegenwoordig geen stigma meer ligt op echtscheiding en het feit dat gescheiden moeders tegenwoordig actiever zijn op de arbeidsmarkt en in geval van scheiding de kinderen nog steeds voldoende financiële en materiële zorg kunnen bieden (Dykstra 2003 en Amato 2000).

Ten slotte heeft de gezinsvorm nog een invloed. Kalmijn (1994) zegt dat uit onderzoek is gebleken dat werkende moeders een positieve invloed hebben op het opleidingsniveau van de kinderen. Kinderen gaan langer naar school en bereiken een hoger niveau dan kinderen van niet-werkende moeders (Kalmijn 1994: 273).

1.3.2. Productie van welzijn

De tweede functie van families die Dykstra (2003) aangeeft is productie van welzijn. Deze functie heeft te maken met opvoeding, levensonderhoud en zorgverlening. Sinds de welzijnsstaat is de rol die familie hierin speelt afgenomen. Mensen die niet of niet volledig voor zichzelf kunnen zorgen worden door de staat enerzijds financieel opgevangen en aan de andere kant door het algemeen toegankelijk maken van de gezondheidszorg en onderwijs (Dykstra 2003). Mensen zijn niet meer volledig afhankelijk van familie. Dykstra (2003) geeft aan dat hierdoor emotionele betrokkenheid belangrijker is geworden dan materiële afhankelijkheid. Ze geeft ook aan dat er angst bestaat dat de familie tegenwoordig ouderen en gehandicapten te snel naar verzorgingstehuizen stuurt. Mensen zijn druk, binnen een gezin werken beide partners en er zou minder tijd vrijgemaakt worden voor de zorg voor familieleden (Dykstra 2003: 14). Uit onderzoek is echter gebleken dat mensen tegenwoordig evenveel tijd stoppen in zorg voor familie als in het begin van de 20^e eeuw en dat pas bij uiterste noodzaak hulpverlening ingeschakeld wordt (Attias-Donfut en Wolff 2000; Chapell en Blandford 1991; Daatland 1992; Timmermans 2003 in Dykstra 2003: 14).

Kijkende naar opvoeding wordt ook vaak gezegd dat er minder tijd is voor de kinderen. Greenhaus & Beutell (1985) geven bijvoorbeeld aan dat in de tijd van de tweeverdieners minder tijd voor kinderen zal zijn dan vroeger. Energie wat in één domein gestoken wordt, gaat ten koste van de energie wat in een ander domein gestoken wordt. Naast de mannen, werken ook vrouwen nu veel, waardoor de kinderen qua tijd op de tweede plaats komen, zeker in vergelijking met vroeger toen de vrouwen thuis bleven bij de kinderen (Greenhaus & Beutell 1985). Dykstra geeft aan dat dit juist andersom is: *“Uit de cijfers blijkt dat ouders met thuiswonende kinderen in de afgelopen 25 jaar meer in plaats van minder tijd zijn gaan inruimen voor activiteiten met kinderen”* (Van den Broek, Knulst en Breedveld 1999 in Dykstra 2003: 16). Deze extra tijd waar Dykstra over spreekt is gebaseerd op expliciete aandacht voor de kinderen, los van zorgverlening. Bianchi (2000) is het hier mee eens. Zij zegt dat de tijd die huisvrouwen in kinderen steken overschat wordt en dat werkende vrouwen niet minder tijd in kinderen steken. Andere huishoudelijke taken worden minder belangrijk, de partner neemt taken over en de kinderen worden beschermd. Deze mogen geen nadelen ondervinden van de werkende moeder (Bianchi 2000).

1.3.3. Sociale integratie

De derde functie is die van sociale integratie. Volgens Dykstra (2003) vormen families een belangrijk bindmiddel in de Westerse samenleving. Binnen samenlevingen is dit ook

wettelijk geregeld. Tussen gehuwde partners en ouders en kinderen bestaan wettelijk vastgelegde verplichtingen. Personen die dit niet hebben, staan hier dan ook buiten (Dykstra 2003). Op het gebied van levensuitkomsten scoren gehuwden ook beter dan niet-gehuwden; ze zijn succesvoller en gelukkiger (Waite en Gallagher 2000 in Dykstra 2003: 17). Het belang dat aan huwelijk gehecht wordt verschilt per land. Solot (2003 in Dykstra 2003: 17) geeft aan dat bijvoorbeeld in de Verenigde Staten ongehuwd samenwonenden uitgesloten worden van ziektekostenverzekeringen en pensioensregelingen. In Nederland is dit niet het geval. Ongehuwd samenwonen is tegenwoordig ook veelvoorkomend.

Ook van belang binnen deze derde functie volgens Dykstra (2003) is de informele sociale controle. Familie spreekt elkaar aan op gedrag, voornamelijk van de oudere generatie op de jongere, maar tegenwoordig is het omgekeerde ook aanwezig. Kinderen geven ook kritiek op het gedrag van hun ouders (Dykstra 2003: 18). Deze sociale controle kan zowel positief als negatief ervaren worden. Waite (1995) geeft aan dat gehuwden veel minder drinken, omdat er altijd iemand in de buurt is en hier eventueel op aanspreekt (Waite 1995). Ook binnen een huwelijk vindt er dus sociale controle plaats.

Volgens Dykstra (2003) is familie de plaats waar contacten tussen generaties plaatsvinden. Binnen families bestaan "*bruggen tussen personen die hun wortels hebben in verschillende historische periodes.*" (Dykstra 2003: 18). Hierdoor is dit de plaats waar bijvoorbeeld tieners omgaan met bejaarde mensen. In de samenleving komen personen uit verschillende periodes elkaar maar weinig tegen, binnen de familie gebeurt dit wel (Dykstra 2003).

Volgens Dykstra (2003) zorgt familie voor een familienetwerk. Naast het feit dat het gezin al een soort netwerk is, hebben mensen met een partner en mensen met kinderen een groter netwerk dan alleenstaanden. Het aantal personen met een klein netwerk is stijgende. Mensen scheiden vaker en ongeveer 20% van de mannen heeft na de scheiding minder of geen contact met de kinderen (Kalmijn en De Graaf 2000; Spruijt en Ledema 1998 in Dykstra 2003: 19). Dykstra (2003) zegt dat gescheiden vrouwen vaak juist een hechtere band met de eigen familie krijgen en het contact met de kinderen versterkt wordt. Dykstra (2003) geeft aan dat de omvang van het familienetwerk ook verkleind wordt door de afname van het kindertal. Mensen hebben minder broers en zussen en de kans is groter dat de persoon in kwestie op latere leeftijd zonder familie achterblijft (Dykstra 2003). Mensen zonder familienetwerken staan niet automatisch alleen. Vrienden en collega's zijn ook deel van het netwerk van een persoon, maar Dykstra (2003) geeft aan dat bijvoorbeeld bij een langdurige ziekte het

familienetwerk vaak belangrijker is en dat vrienden dit niet automatisch opvangen bij afwezigheid hiervan.

Ook het persoonlijke welbevinden valt onder de functie sociale integratie. Personen met een familie hebben een gezamenlijke achtergrond en volgens Dykstra (2003) zullen deze het gevoel hebben dat ze indien nodig terug te kunnen vallen op familie. Toch blijkt goed contact met de familie niet automatisch te leiden tot persoonlijk welbevinden. *“De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat relaties met vrienden van groter belang zijn voor het welbevinden van mensen dan die met familieleden.”* (Dykstra 2003: 20). Ze geeft aan dat de omgang met vrienden zorgt voor een beter welbevinden en omgang met familie niet of in ieder geval in mindere mate (Dykstra 2003). Zelf vond ik dit opmerkelijk, aangezien voortkomend uit voorgaande functies familie heel belangrijk lijkt te zijn, maar Dykstra geeft aan waar dit aan zou kunnen liggen. Ze zegt dat je vrienden uitkiest en familie een gegeven is. Met vrienden doe je vaak leuke dingen en met familie vaak wat passievere dingen zoals televisie kijken of minder leuke dingen zoals schoonmaken. Vanwege de afname van zorgverlening voor familie, zou emotionele betrokkenheid tegenwoordig belangrijker zijn en contact met familie meer op contact met vrienden lijken, waardoor contact met familie ook tot een betere sociale integratie leidt. Onderzoek is hier nog niet naar gedaan. Daarnaast is er binnen familie sprake van een generatiekloof die er bij vrienden over het algemeen niet is, wat onder vrienden zou kunnen leiden tot meer overeenkomsten in normen en waarden (Dykstra 2003).

1.4 Religie

Zoekende naar een definitie van religie bleek dit al snel problematisch. Verschillende wetenschappelijke definities bleken te smal: *“Religie is het geloof in een altijd aanwezige God.”* (Martineau 1967 in Harrison 2006: 133) en andere definities te breed:

“A religion is a conceptual system that provides an interpretation of the world and the place of human beings in it, based on an account of how life should be lived given that interpretation, and expresses this interpretation and lifestyle in a set of rituals, institutions and practices.” (Yandell 1999 in Harrison 2006: 138).

De eerste definitie is te smal aangezien bijvoorbeeld het Boeddhisme hier buiten valt. De tweede definitie sluit Boeddhisme wel in, maar sluit bijvoorbeeld ook het Maoïsme in, wat volgens Harrison (2006) eerder gezien wordt als een politieke ideologie dan als een religie. Wittgenstein (1959 in Harrison 2006: 142) geeft aan dat religie een moeilijk concept is en dat

het concept misschien wel niet gedefinieerd moet worden aangezien er niet één duidelijke overeenkomst tussen alle religies te onderscheiden is. Religie moet volgens hem gezien worden als een complex concept dat refereert aan verschillende overeenkomstige kenmerken die niet bij alle religies aanwezig hoeven te zijn. De ene religie kan kenmerk a en b hebben, terwijl de andere religie alleen kenmerk c heeft. Weer een andere religie heeft misschien al deze drie kenmerken. Dit maakt dat de eerste twee religies geen overeenkomsten hebben en toch onder het kopje religie vallen (Wittgenstein 1959 in Harrison 2006). Een bijkomend probleem is dat secularisten en religieuzen ook bepaalde overeenkomsten hebben. Harrison (2006) geeft aan dat het analytisch gezien dan moeilijk is om een scheidingslijn te vinden in wat nou wel en niet als religieus bestempeld wordt. Ze zegt dat we misschien maar moeten accepteren dat we niet aan kunnen nemen dat alle religies bepaalde overeenkomsten hebben en dat verschil ook binnen religies bestaat (Harrison 2006).

De grootste religie in Engeland is het christendom (zie tabel 1 p.19). Een religie met veel invloed op leven van alle inwoners, ondanks dat steeds meer mensen niet meer gelovig zijn (Smart 2003). In de volgende alinea zal ik meer vertellen over deze religie.

1.4.1. Christendom

Bowker (2003) geeft aan dat het christendom zijn wortels heeft liggen in het Jodendom. Christenen zien zichzelf als het volk van het Nieuwe Testament ten opzichte van het volk van het Oude Testament: de Joden. In de vierde eeuw werd het christendom de heersende religie van het Romeinse rijk. De invloed van het Romeinse rijk is ook nu nog duidelijk, bijvoorbeeld in het hiërarchische karakter van de kerk; het aanstellen van de paus in de katholieke kerk als hoofd van alle katholieken. Belangrijke begrippen binnen het christendom zijn leven, dood, opstanding en hemelvaart van Jezus (Bowker 2003: 228-229). Over het precieze geloof en voornamelijk over de praktijk is veel verdeeldheid. Het christendom is dan ook opgedeeld in twee grote groepen, katholieken en protestanten en vooral de laatste groep is weer in vele groepen opgedeeld. Het christendom heeft duidelijke sporen achtergelaten in Europa. Scholen, politiek, en het dagelijks leven zijn veelal doordrongen van de Christelijke identiteit ondanks de huidige scheiding van kerk en staat in veel landen.

Savage (1988) zegt dat bij Christenen het huwelijk erg belangrijk is. Hoe het huwelijk precies wordt benaderd verschilt tussen protestanten en katholieken. Katholieken zien het huwelijk als een sacrament. Protestanten zien het huwelijk als een contract (Savage 1988:

500). Echtscheiding is bij veel Christenen uit den boze. In Engeland is het officieel toegestaan, maar in de Bijbel staat het tegenovergestelde. In Matteüs 19:1-19:15⁵ staat:

“Daarom zal een man zijn vader en moeder verlaten en zich hechten aan zijn vrouw, en die twee zullen één worden; ze zijn dan niet langer twee, maar één. Wat God heeft verbonden, mag een mens niet scheiden.”

In de Bijbel staat dat familie erg belangrijk is. Omdat ik er niet van uit kan gaan dat de hedendaagse Christen letterlijk de Bijbel volgt heb ik ook verschillende internetsites bekeken over en door Christenen zelf. Naast de Bijbel, komt bijvoorbeeld ook op de Christelijke internetsite ICCFM⁶ de familie sterk naar voren. Familie vinden ze heel erg belangrijk en dit moet in ere gehouden worden. Smith (2001) geeft aan dat in een tijd waarin familiebanden af lijken te nemen, Christenen dit tegen moeten gaan en familiebanden moeten behouden.

Uit al het bovenstaande blijkt dat Christenen veel waarde hechten aan familie en in het volgende hoofdstuk zal ik bekijken hoe religie, christendom en in het bijzonder familiebanden binnen Christelijke kringen gezien wordt.

---

⁵ <http://bijbelenkoran.nl/vers.php?IntEntityId=6598&wordsInTag=scheiden>

⁶ <http://www.iccfm.org/>

Hoofdstuk 2: Context

Mijn onderzoek heeft plaatsgevonden onder kerkgangers van de kerk St. Andrews in Londen, Engeland. Hieronder zal ik meer vertellen over bepaalde regelingen in Engeland, religie in Engeland en familie onder Anglicanen in Engeland om zo de empirische hoofdstukken te kunnen ondersteunen met een achtergrond.

2.1 Zorgstaat en leerplicht

Marwick (2003) zegt dat Engeland een verzorgingsstaat is welke bepaalde regelingen getroffen heeft om burgers op te vangen en te helpen. De mogelijkheid bestaat bijvoorbeeld om in geval van nood klaar zieke of oudere personen op te vangen en verzorgen. Er zijn ziekenhuizen en verzorgingshuizen die algemeen toegankelijk zijn waar mensen terecht kunnen (Marwick 2003).

Een ander onderdeel van de verzorgingsstaat is het onderwijssysteem. Marwick (2003) zegt dat het vanaf 1944 verplicht werd om tot je 15^e naar school te gaan en toen kwam er ook een duidelijke vervolgopleiding na de basisschool. In het laatste jaar van de basisschool moesten kinderen een test afnemen waardoor ze naar een *grammar* school gingen als deze goed was en naar een *secondary* school als deze minder goed was. In tegenstelling tot de verwachting dat kinderen onafhankelijk van achtergrond op een school terecht zouden komen zegt Marwick (2003) dat bleek dat deze manier het klassensysteem in stand hield, omdat er nog weinig opwaartse mobiliteit was. Vanaf 1965 kwamen er *comprehensive* scholen waar iedereen heen kon en een soort tussenweg tussen de andere twee opties was (Marwick, 2003). Later kwam dit geheel in de plaats voor de andere twee scholen welke verdwenen. Vanaf 1988 vallen scholen onder de staat, zodat er meer gelijkheid onder de scholen zou komen. Voor die tijd was er in theorie wel één niveau, maar werkte dit in de praktijk niet zo goed. Naast de scholen van de staat bestaan er ook kerkscholen en privéscholen die qua inhoud en niveau verschillen van de algemene scholen (Marwick 2003).

2.2 Religie in Engeland

Engeland is een onderdeel van het Verenigd Koninkrijk en grenst aan Schotland, Wales en de Noordzee. In 2001 had Engeland 49.138.831 inwoners.⁷ Bij de bevolkingscensus

---

⁷ <http://www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=185>

in 2001 gaf 71,74% aan Christelijk te zijn (zie tabel 1). In Londen waar 7.171.091 personen betrokken waren bij het onderzoek, gaf 58,23% aan Christelijk te zijn. Veruit de meeste religieuzen zijn Christelijk. In de stad Londen zijn mensen net als in Engeland vaker religieus dan niet religieus, maar minder dan in Engeland in het algemeen. De Kerk van Engeland (beter bekend als the *Church of England*) is een Anglicaanse kerk. In verschillende bronnen worden deze twee termen door elkaar gebruikt, maar ze betekenen hetzelfde. Ook de Anglicaanse kerken die niet in Engeland zijn, zijn onderdeel van de Kerk van Engeland⁸. De staat en de kerk zijn sterk met elkaar verbonden.

“De koningin werd bij haar bekroning gevraagd: “Zult u de Protestante Gereformeerde Religie vastgesteld bij de wet tot het hoogste van uw macht in het Verenigd Koninkrijk in stand houden?” waarop ze antwoordde: “Dit beloof ik en zal ik doen.””(Phillips 2006: 101).

Hieruit blijkt dat de kerk een echte staatskerk is. De koningin moest zelfs beloven de kerk te beschermen als religie van de staat. De Anglicaanse kerk is niet katholiek, maar ook niet protestants te noemen. In het verleden is de kerk zoekende geweest naar de eigen identiteit en de neiging richting katholicisme of protestantisme verschilde nogal eens, mede afhankelijk van het dan regerende staatshoofd.

Tegenwoordig ziet de kerk zichzelf als katholiek (niet rooms) en hervormd.⁹ De hiërarchie, gebouwen en delen van de liturgie zijn katholiek te noemen en de kijk op theologie en het grootste gedeelte van de liturgie zijn protestants te noemen. De Bijbel is binnen de kerk heel erg belangrijk. De Kerk van Engeland zegt: *“Wij zien het Oude en het Nieuwe Testament als ‘bevattende alles wat nodig is voor verlossing’ en als de regel en ultieme standaard van geloof.”*¹⁰ Ondanks het conservatieve karakter van de Bijbel zegt Marwick (2003) dat Anglicanen over het algemeen erg tolerant zijn en dat de kerk open staat voor iedereen. Dit heeft deels te maken met de vorming van de kerk in de voorgaande eeuwen (Marwick 2003).

---

⁸ <http://www.cofe.anglican.org/>

⁹ <http://www.cofe.anglican.org/about/history/>

¹⁰ <http://www.cofe.anglican.org/faith/anglican/>

Tabel 1: Religie in Engeland en Londen, census 2001. ¹¹

Area	All people	Christian	Buddhist	Hindu	Jewish	Muslim	Sikh	Other	No religion	Religion not stated
England	49.138.831	71.74	0.28	1.11	0.52	3.1	0.67	0.29	14.59	7.69
London	7.172.091	58.23	0.76	4.07	2.09	8.46	1.45	0.51	15.76	8.66

12

2.3 Familiebanden in Engeland

Binnen de Kerk van Engeland is familie heel erg belangrijk. Op de internetsite van deze kerk staat:

“De rol van familie is essentieel in het zorgen voor zijn leden tijdens de hele levensloop – in het speciaal voor het zorgen voor kinderen, degenen met handicap en de zorg voor oudere mensen, evenals de mogelijkheid bieden tot gezelschap, veiligheid, geluk en plezier.”¹³

De Britse samenleving is erg aan verandering onderhevig en families worden hierdoor met problemen geconfronteerd. Het is de taak van de kerk om families hier zoveel mogelijk mee te helpen, aldus de kerk van Engeland.¹⁴ Tegenwoordig speelt de kerk een veel kleinere rol in het leven van de mensen, ondanks dat de kerk onderdeel van de staat is (Marwick 2003). Dit heeft ook invloed op hoe er met familiebanden omgegaan wordt.

Allan (1996) zegt dat de secundaire (collaterale) familieleden een kleine rol spelen in het leven van de gemiddelde Brit. Men voelt geen verplichtingen ten opzichte van hen. Ten opzichte van primaire familieleden (lineaire) bestaat wel het gevoel van verplichtingen en solidariteit. De familie is volgens Allan de belangrijkste factor in het persoonlijke netwerk, daarnaast zijn vrienden ook belangrijk hierin. Deze banden zijn wel anders. Binnen een familienetwerk kent iedereen elkaar, er is een hoge dichtheid. Bij een netwerk van vrienden is

¹¹ http://www.statistics.gov.uk/downloads/census2001/KS_LA_E&W_part1.pdf

¹² Kolom 3 tot en met 11 zijn percentages van het totale aantal mensen (kolom 2).

¹³ <http://www.cofe.anglican.org/info/socialpublic/marriagefamily/family/>

¹⁴ <http://www.cofe.anglican.org/info/socialpublic/marriagefamily/family/>

deze dichtheid veel lager, omdat niet alle vrienden van een persoon elkaar ook als vriend zien (Allan 1996).

Typerend aan Engeland binnen de Westerse wereld op gebied van familiebanden is volgens Wolfram (1987) dat ze officieel geen relatie tussen de familieleden van partners erkennen en echtscheiding pas in 1857 was toegestaan. Voor die tijd was het alleen mogelijk voor de erg vastbesloten rijkere om te scheiden. Relaties tussen familieleden van partners worden niet erkend, maar de schoonfamilie van een persoon wordt wel als deel van zijn of haar familie gezien. Als twee personen trouwen, worden ze als 'één persoon' beschouwd en ook zo behandeld volgens de wet (Wolfram 1987). Het feit dat de Kerk van Engeland onderdeel van de staat is komt terug in deze wet. Het twee personen als één persoon beschouwen komt namelijk overeen met het citaat uit de Bijbel op pagina 16.

Hoofdstuk 3: sociale reproductie

Uitgelaten komt Nina de straat inlopen, ze is net met haar moeder Pamela wezen voetballen in het park, terwijl Pamela's andere dochter met een vriend van de familie naar een rugby wedstrijd is. Binnengekomen duikt Nina achter de laptop in de keuken. Terwijl Pamela thee zet, geeft ze aan dat de keuken ook de beste plaats is voor het interview. Na een kwartier komt ook Emmy thuis, Pamela's andere dochter die na de koelkast onderzocht te hebben, vertrekt naar haar slaapkamer. Andy, de vriend van de familie geeft Nina een aai over de bol, zegt een paar woorden tegen Pamela en vertrekt dan weer. Op mijn vraag of hij vertrokken is zegt Pamela dat hij nog wel ergens in huis rond zal dwalen, hij is er kind aan huis. Al snel tijdens het interview wordt duidelijk dat Pamela's gezin volgens haar bestaat uit haar twee dochters en zichzelf en dat ze nooit getrouwd is geweest. Ook geeft ze aan dat ze altijd parttime gewerkt heeft, mede omdat er vanaf de geboorte van beide dochters geen partner is geweest waar ze de tijd voor de zorg van de kinderen mee kon delen. De 10-jarige dochter Nina is ondertussen online pratende op MSN en volgt het gesprek tussen haar moeder en mij op de voet. Als het gesprek over opvoeding en moederschap gaat, springt Nina in: *“Mam, heb ik een stiefmoeder?”* Pamela reageert hier op met: *“Nee Nina, je hebt alleen een stiefmoeder als je een vader zou hebben die hertrouwt.”* Nina vraagt vervolgens: *“Maar hoe zit het dan met...”*. *“Nee schat, nee. Dat is niet de definitie van een stiefmoeder. Dat is alleen een stiefmoeder als ik overleden zou zijn,”* zegt Pamela om vervolgens in één adem terug te keren naar het verhaal wat ze voor de onderbreking aan het vertellen was.¹⁵

Dit is een voorbeeld van hoe de structuur binnen een gezin er uit ziet. De gezinsstructuur van Engelse kerkgaande ouders beïnvloedt het leven van de kinderen, evenals sociale klasse en opleidings- en beroepsniveau van de ouders. Op welke manier dit gebeurd zal ik in onderstaande paragrafen uitleggen.

3.1 Sociale klasse

“Ik denk dat ik wel uit een goede achtergrond kom, hoge sociale klasse, ja. Ik doe het nu zelf ook heel goed, goede baan bijvoorbeeld. Maar nee, sociale klasse is niet echt te zien aan mensen nee. Ik vind het heerlijk om op mijn vrije dag lekker in relaxte kleding rond te lopen,

---

¹⁵ Observatie en gesprek tijdens het interview met Pamela Taylor op 12-04-2009

terwijl anderen hier, kijk maar naar Barbara, zij ziet er altijd heel goed uit als ze naar de kerk gaat.”¹⁶

Op zondag in de kerk is vrijwel iedereen heel goed verzorgd en netjes gekleed waardoor ik niet kon observeren in hoeverre er onderscheid gemaakt werd in sociale klasse tussen de mensen. Op doordeweekse dagen was er wel onderscheid te maken in hoe mensen zich kleedden. Er liepen mannen en vrouwen in nette kleding, maar er zaten ook mensen in slobbertruien en versleten spijkerbroeken. Toch bleek dit geen goede maat voor sociale klasse te zijn, zoals bovenstaand voorbeeld van Johanna aantoont. Pas na gesprekken kwam ik er achter dat er wel verschil is in sociale klasse en dat mijn eerste observaties wat dat betreft niet klopten.

Sociale klasse is niet echt van belang in de kerk. Iedereen zit door elkaar heen en praat met elkaar, ongeacht de sociale klasse. Wel kwam naar voren dat sociale klasse nog een rol speelt in de keuze voor een huwelijkspartner. Ik denk dan bijvoorbeeld aan Karen, een vrouw in de 30 die zelf aangaf uit een lagere klasse te komen en apetrots vertelde de meest geweldige man ontmoet te hebben waar ze mee wilde trouwen: een man die zeer onverzorgd overkwam en zelf van een uitkering leefde.¹⁷ Hoewel zij heel gelukkig met hem was en iedereen gelukkig voor hen, bleken andere vrouwen (uit een hogere sociale klasse) hem niet als huwelijkspartner gekozen te zullen hebben. In informele gesprekken die hier op volgden kwam naar voren dat een arbeider nog vaak met een arbeider trouwt en iemand met een rijke achtergrond met iemand anders van rijke afkomst. Dit is ook in de literatuur terug te vinden. Kalmijn (1998) zegt dat personen meestal binnen de eigen sociale klasse een partner zoeken en vinden.

De personen die ik geïnterviewd heb, zijn indien ze getrouwd zijn ook vaak binnen de eigen sociale klasse getrouwd. In één geval was dit niet zo. David (geboren in 1968) die uit een hogere klasse komt is getrouwd met een dakloze vrouw. Het was echter geen succesvol huwelijk en ze zijn al snel gescheiden. Davids moeder die zelf getrouwd is met een man uit een hogere klasse accepteerde haar zoons vrouw niet. David zegt hier over:

“Mijn moeder was al bevooroordeeld over dakloze mensen omdat ik bij een daklozenorganisatie werkte. Mijn moeder vond dit maar niets. Ze zei constant tegen

---

¹⁶ Johanna 17-02-2009

¹⁷ Karen 17-02-2009/ observatie

*me dat ik mijn opleiding niet moest weggooien door met waardeloze mensen te werken die door de eigen schuld op straat leefden. Zo zei ze dat. Natuurlijk stond ze dus niet open voor Dawn.”*¹⁸

Ondanks dat de informanten zelf over het algemeen binnen de sociale klasse zijn getrouwd waren hun ouders hier anders in. Bij meer dan de helft van de informanten kwam de vader uit een hogere klasse dan de moeder en hier werd geen probleem van gemaakt. De informanten zelf zeiden keer op keer dat hun ouders een uitzondering waren. In mijn informele gesprekken is dit verschil in sociale klasse binnen het huwelijk niet naar voren gekomen, dus het zou kunnen dat ze echt een uitzondering zijn. Toch valt het ergens wel te verklaren. Oppenheimer (1988) geeft bijvoorbeeld aan dat in een tijd van traditionele rolverdeling binnen een gezin een vrouw op zoek is naar een economisch succesvolle man en een man op zoek is naar een goede huisvrouw. In de gevallen waar de vrouw uit een lagere sociale klasse kwam dan de man bestond er inderdaad een traditionele rolverdeling waardoor het verschil in sociale klasse misschien minder belangrijk was. In het geval van Veronica's (geboren in 1943) ouders waar de man uit een lagere klasse kwam dan de vrouw werd dit verschil minder geaccepteerd wat ook te verklaren valt met Oppenheimers theorie.

Alle informanten gaven aan dat het ze niet uitmaakt of de kinderen een partner vinden uit een andere sociale klasse. Sociale klasse maakt minder uit in theorie zoals Dykstra (2003) al voorspelde, maar evenals wat Kalmijn aangeeft (1998) blijkt dit in de praktijk nog wel mee te spelen. Veronica zegt hierover: *“Het maakt niet uit wat ze doen of waar ze vandaan komen, zolang ze mijn kinderen maar gelukkig maken.”*¹⁹ Toch hebben haar beide kinderen een partner uit dezelfde sociale klasse gevonden. Partners waar ook Veronica achter staat.

3.2 Beroep en onderwijs

*“Ja, we zijn allebei onze vader gevolgd in zijn beroep. Hij was officier in het leger. Mijn broer was een generaal en ook ik heb in het leger gezeten tot ik besepte dat ik iets anders wilde doen. Nu ben ik cameraman, dat is geweldig.”*²⁰

---

¹⁸ David Hentglass 02-02-2009

¹⁹ Veronica Phillips 03-03-2009

²⁰ Alastair Ritchie 25-02-2009

Bovenstaand voorbeeld betreft het leven van Alastair (geboren in 1948). Evenals Veronica is hij hetzelfde beroep als zijn vader gaan beoefenen. Beiden hebben dit niet uit eigen keuze gedaan. Naast Veronica en Alastair hebben nog twee informanten op school gezeten in de tijd dat er nog twee verschillende middelbare scholen waren: *comprehensive school* en *grammar school*. De twee anderen hebben meer hun eigen weg gevolgd. Opvallend is dat Veronica en Alastair, die beiden de ouders gevolgd hebben in beroep, later wat anders zijn gaan doen. Beiden geven aan dat plezier in het werk heel erg belangrijk is en dat daarom vrije keuze in opleiding en beroep erg gestimuleerd moet worden.

Iets later was het wel mogelijk een ander beroep te kiezen of een opleiding op een ander niveau dan die van de ouders te volgen. Veronica's jongere zussen hebben de ouders niet gevolgd in beroep en ook Pamela (geboren in 1957) heeft dit niet gedaan. Zij is naar een 'grammar' school geweest terwijl haar ouders arbeiders waren. Wel zaten zij nog in het zelfde schoolsysteem als de oudere drie informanten. David en Dan, de jongste twee informanten, zijn allebei naar school geweest is het nieuwste schoolsysteem waar er maar één vorm van middelbare school is. Beide komen ze uit een achtergrond van universitair opgeleide mensen en zijn zelf ook naar de universiteit geweest. David is net als zijn vader leraar geworden en is dit nog steeds. *"Ja, net als mijn vader inderdaad. Hij heeft me nooit iets opgedrongen hoor, ik wilde zelf graag les geven. Het was volledig mijn eigen keuze."*²¹ David is dan wel net als Alastair en Veronica hetzelfde beroep als zijn vader gaan beoefenen, maar in tegenstelling tot hen was dit zijn eigen keuze.

Tegenwoordig gaat iedereen in theorie naar een basisschool (*primary school*) en daarna naar een middelbare (*comprehensive*) school. Kinderen van alle niveaus zitten tot hun 15^e levensjaar nog bij elkaar in de klas. Hier bestaat veel onvrede over en er wordt gepraat over het veranderen van dit systeem. Meerdere malen werd gezegd dat de slimmere kinderen tegengehouden zouden worden in de ontwikkeling.²² Pamela's dochter zit op de middelbare school en Pamela is niet blij met hoe het systeem nu werkt:

"Eerst was het een grammar school en daarna werd het helaas een comprehensive school, maar ik moet zeggen dat ze een hele speciale directeur hadden die de school

---

²¹ David Hentglass 02-02-2009

²² Informele gesprekken in de kerk met meerdere mensen (17-03-2009)

*nog 30 jaar selectief heeft gehouden. Het voordeel aan een selectieve school, niet om uit de hoogte te doen, maar die school heeft een hoge academische standaard.”*²³

Ondanks deze onvrede stromen heel veel kinderen door naar de universiteit waaruit blijkt dat het samen blijven tot het 15^e levensjaar misschien wel stimulerend werkt voor de kinderen die anders minder hoog opgeleid zouden zijn. Hoog opgeleid zijn in Engeland is overigens ook niet altijd even positief. Er zijn zoveel hoog opgeleide mensen waardoor werk vinden heel moeilijk is en veel mensen ver onder het opgeleide niveau werken. Lager opgeleide mensen vinden gemakkelijk werk en verdienen veel geld. Johanna zegt dat Engelsen zichzelf zelfs moeten verzekeren voor dingen die stuk kunnen gaan in het huis en er bijvoorbeeld eventueel een loodgieter moet komen. Dit is anders bijna onbetaalbaar.²⁴

Opleiding en baan wordt nog steeds zeer belangrijk gevonden en erg gestimuleerd door ouders. Als zoon of dochter van een hoog opgeleid persoon aan geeft niet te willen studeren is dat wel even schrikken en wordt geprobeerd die toch nog te stimuleren tot het volgen van een studie. De zoon van Veronica bijvoorbeeld wilde niet studeren waardoor Veronica en haar man even gedacht hebben ‘*als dat maar goed gaat*’²⁵ en zijn heel blij dat hun zoon op 30-jarige leeftijd besloten heeft alsnog te gaan studeren. Deze wens van de ouders om de kinderen een zo goed mogelijke opleiding te bieden wordt op verschillende manieren gerealiseerd. Alle informanten gaven aan dat de algemene scholen van de staat van erg slechte kwaliteit zijn. Engeland kent vele privé scholen die van zeer goede kwaliteit zijn, maar ook heel erg duur waardoor deze maar voor een handje vol mensen is weggelegd. Volgens Pamela²⁶ bestaan er wel beurzen, maar niet veel en alleen voor de hele slimme kinderen.

Een andere optie is de kinderen naar een school van de kerk te sturen. De meeste kerken zijn verbonden aan een school en volgens vele informanten zijn deze scholen zijn ook heel goed. De kinderen van alle informanten zijn ook naar een kerkschool geweest. Deze scholen zijn zo populair dat er tegenwoordig een puntensysteem bestaat. Barbara (geboren in 1945) zegt dat ouders elke zondag in de kerk moeten zitten en ook tussendoor nog actief moeten zijn in de kerk om zoveel mogelijk punten te halen zodat de kinderen naar die school

---

²³ Pamela Taylor 12-04-2009

²⁴ Johanna 04-03-2009

²⁵ Veronica Phillips 03-03-2009

²⁶ Pamela Taylor 12-04-2009

kunnen. Dit resulteert in een zeer grote groep ouders die druk zijn in de kerk terwijl ze niet gelovig zijn en op het moment dat de kinderen op school zitten nooit meer in de kerk komen. Door de gelovige kerkgangers wordt hier ook erg op neergekeken en soms is het een reden om naar een andere kerk te gaan. Barbara zegt:

“Ik ken iemand die naar St. Johns gaan terwijl ze niet gelovig is. Zij vindt dat haar dochter naar St. Margarets moet. Zij heeft zich bekeerd, alleen maar zodat haar dochter daar naar school kan. Mark weet dit, mensen hebben hem verteld dat dit de reden is dat mensen naar de kerk komen. Het zorgt voor een slechte kerkgemeenschap waar je niet op kunt bouwen. Op het moment dat de kinderen naar de middelbare school gaan komen ze niet meer in de kerk.”²⁷

Pamela en David, de twee informanten met nog schoolgaande kinderen hebben de kinderen ook door middel van het puntensysteem op een kerkschool gekregen. Beiden gingen altijd al naar de kerk en zijn ook zeker van plan dit te blijven doen.

Mensen zijn niet tevreden over hoe het schoolsysteem vroeger was, maar ook zeker niet over hoe het systeem nu werkt. De juiste oplossing daarentegen is nog niet gevonden. Inmiddels is wel duidelijk geworden dat Dykstra's (2003) theorie overeenkomt met de empirie: het opleidingsniveau van de ouders uit mijn onderzoeksgroep heeft tegenwoordig minder invloed op de kinderen dan het vroeger had. Toch zijn er kanttekeningen te maken. Kinderen waarvan de ouders goed opgeleid zijn hebben een grotere kans om later zelf ook hoogopgeleid te zijn en andersom. Volgens informanten verschillen scholen namelijk in de praktijk van niveau en de kansen van de kinderen hangen af van de ouders door middel van financiële middelen (privéschool), maar ook bijvoorbeeld op het gebied van wel of geen moeite doen om kinderen in een kerkschool te krijgen.

3.3 Structuur van het gezin

“Al vanaf het moment dat Peter geboren is ben ik een alleenstaande ouder. Dat was zeker niet mijn ideale situatie en ik denk dat wij ook niet het normale gezin zijn: twee ouders, kinderen,

---

²⁷ Barbara Utting 26-03-2009

*samen aan tafel eten en bidden voor het slapen gaan. We proberen wel samen te bidden, maar ons leven is nogal chaotisch, niet zo gestructureerd als een normaal gezin is, denk ik.”*²⁸

Tijdens mijn onderzoek ben ik twee mensen tegenkomen die alleenstaande ouder zijn. David uit bovenstaand voorbeeld is er één van. Deze kinderen zijn nog te jong om te kunnen zien in hoeverre echtscheiding kansen vermindert. De kinderen van alleenstaande ouders David en Pamela (die zelf aangeeft alleenstaande moeder te zijn, dus zo zal ik haar ook behandelen) doen het wel heel goed op school en er worden geen negatieve effecten verwacht, ondanks dat David bijvoorbeeld aangeeft dat het leven wel anders is in een eenoudergezin. Familieleden van informanten zijn wel gescheiden, maar bij geen van de gevallen zijn kinderen betrokken. Evenals Dykstra's (2003) voorspelling werd door informanten aangegeven dat het tegenwoordig waarschijnlijk niet zoveel invloed meer zal hebben.

Bij de oudere generatie kwam heel duidelijk naar voren dat echtscheiding niet geaccepteerd werd en ook niet voorkwam, ondanks dat meerdere malen aangegeven werd dat het voor het gezin soms beter zou zijn geweest. Pamela zegt bijvoorbeeld:

*“In deze tijd zou ze waarschijnlijk wel gescheiden zijn, als ze daar het zelfvertrouwen voor had gehad en de financiële zekerheid. En ook als ze meer steun van haar zoons had gehad. Mijn steun had ze zeker. Niet dat ik mijn vader ongelukkig wil zien, dat niet. Ik kan het alleen niet uitstaan dat mensen bij elkaar blijven als ze elkaar zo duidelijk gek maken. Dat is toch bizar?”*²⁹

Ook Veronica gaf aan dat haar ouders eigenlijk zouden moeten scheiden, omdat het voor hen beter zal zijn geweest. Haar ouders zullen allebei gelukkiger zijn geweest en dit overgedragen hebben op de kinderen. Pamela en Veronica gaven aan dat echtscheiding van ouders in die gevallen waarschijnlijk geleid zou zijn tot een gelukkigere jeugd voor de kinderen, omdat ze in een omgeving opgegroeid zouden zijn met minder stress en ruzie. Echtscheiding is tegenwoordig veel meer geaccepteerd en ook meer mogelijk. Volgens Pamela hadden vrouwen in het begin van de 20^e eeuw niet de financiële zekerheid om voor zichzelf te zorgen omdat het toen nog niet echt normaal was voor vrouwen om te werken. Dit hield vrouwen tegen om de man te verlaten en daarnaast kwam er veel schaamte bij kijken.

---

²⁸ David Hentglass 02-02-2009

²⁹ Pamela Taylor 12-04-2009

De invloed van de gezinsvorm waarin kinderen opgroeien heeft naast echtscheiding nog een andere invloed. Kinderen groeien op in een bepaalde gezinsvorm en dit is over het algemeen de enige gezinsvorm die ze echt goed kennen. Deze invloed uit zich in hoe de kinderen later zelf de gezinsvorm invullen. David komt uit een traditioneel en gelukkig gezin waarna hij altijd gestreefd heeft dit ook te bereiken: *“Ik had me altijd voorgesteld dat zij thuis zou blijven om voor de kinderen te zorgen en dat ik zou gaan werken”*.³⁰ Dit werkte immers heel goed bij zijn ouders. Pamela daarentegen heeft gezien dat haar moeder ongelukkig was in haar relatie en haar moeder zei ook altijd: *“het huwelijk is de meest onnatuurlijke toestand tussen twee mensen”*.³¹ Hierdoor heeft Pamela nooit gestreefd naar bijvoorbeeld Davids ideale gezin, maar heeft altijd op haar eigen manier naar geluk gezocht. Ze is er nooit vanuit gegaan dat in een partner te vinden en heeft nu twee kinderen partnerloos. Uit beide voorbeelden blijkt dat de gezinsvorm waaruit iemand komt invloed heeft op bepaalde keuzes in het latere leven. Ook het al dan niet werken van beide ouders heeft invloed op de kinderen. Ten eerste omdat het beeld wat kinderen hebben van werkende ouders op hen overgedragen wordt en invloed zal hebben op of de kinderen gaan werken of niet (vooral meisjes met werkende moeders). Ten tweede zijn er veel onderzoeken gedaan naar de invloed van werkende moeders op de kansen van de kinderen in het leven, omdat er hierdoor minder tijd voor de kinderen zou zijn. Hierop zal ik in hoofdstuk 4 terugkomen.

---

³⁰ David Hentglass 02-02-2009

³¹ Pamela Taylor 12-04-2009

Hoofdstuk 4: productie van welzijn

St. Andrews is een kerk die kinderen sterk verwelkomt. In de linkerkant van de kerk is een hoek gemaakt speciaal voor kinderen. De muur hangt vol met tekeningen en geknutselde kunstwerken gemaakt door de kinderen, er staan lage stoelen en tafels en de grond is bezaaid met speelgoed. Elke zondag tijdens de kerkdienst spelen hier de kinderen van de kerkgangers en mogen ze zoveel lawaai maken als ze zelf willen. Er is niemand die er wat van zegt. Op maandagochtend is er een kerkdienst voor alle kinderen wat bekend staat onder de *mums and toddlers morning*. Samen met de vrouw van de priester zingen ze liedjes en maken ze muziek met verscheidene instrumenten. Achteraf spelen ze in de kerk waarbij geen plek van de kerk verlaten of verboden terrein is. Elke week zijn hier ongeveer 25 a 30 moeders met de kinderen te vinden en één vader met kind. Deze kinderen zijn in de leeftijd van 0 tot ongeveer 5 jaar. Ook op dinsdag- en woensdagochtenden zijn er regelmatig moeders te vinden in de kerk die daar met de kinderen spelen, terwijl ze zelf een kop koffie drinken en praten met de rest van de aanwezigen.³²

In de komende paragrafen zal ik kijken in hoeverre mensen tijd en energie steken in familieleden vergeleken met vroeger aan de hand van opvoeding en zorgverlening.

4.1 Opvoeding

“Ik heb altijd geweten dat als de tijd kwam van kinderen, ik parttime in plaats van fulltime zou gaan werken. Ik wil het opgroeien van de kinderen zo min mogelijk missen.”³³

In mijn onderzoek kwam naar voren dat er nog steeds veel tijd gestoken wordt in de opvoeding van de kinderen en dat voornamelijk moeders nog steeds een keuze maken om niet fulltime te werken. Dit laatste blijkt bijvoorbeeld uit bovenstaande woorden van Pamela en was goed te merken aan de *mums and toddlers* ochtend uit het voorbeeld aan het begin van dit hoofdstuk. Hieruit blijkt dat moeders (en een enkele vader) niet allemaal fulltime werken, maar ook nog thuis zijn en tijd in de kinderen steken. Peter die elke maandag voor koffie en

---

³² Observatie gedurende het hele veldwerk februari - april 2009

³³ Pamela Taylor 12-04-2009

thee zorgde en alle vrouwen goed kende gaf aan dat de meeste vrouwen niet werken als de kinderen zo klein zijn. Dat komt pas later weer als de kinderen naar school gaan³⁴. Voornamelijk op zondag waren ook de oudere kinderen in de kerk te vinden met hun ouders en ik heb vele malen gezinnen gesproken die na die tijd dan met zijn allen plannen hadden om in gezinsverband dingen te doen. Ook de kerk hielp hier aan mee, door dingen te organiseren zoals paaseitjes zoeken op eerste paasdag, waar ook de oudere kinderen aan mee deden.

Ook in de interviews is het niet werken van vrouwen als de kinderen jong zijn naar voren gekomen. De moeders en grootmoeders van de geïnterviewden hebben altijd de kinderen voorop gesteld in de keuze om te gaan werken en geen van de moeders heeft gewerkt toen de kinderen jong waren. Daarna werkten de moeders van David, Dan (geboren in 1974) en Barbara wel, maar alleen onder schooltijd van de kinderen. Over een thuisblijvende vader werd niet gesproken, als er iemand thuis bleef was deze automatisch de moeder. Allen hebben zeer gewaardeerd dat de moeders thuis bleven voor hen, maar vonden het niet erg dat de moeders werkten als ze zelf op school zaten of al wat ouder waren. David zegt hierover:

*“Toen ik iets ouder was is mijn moeder twee dagen in een ziekenhuis in Londen gaan werken. Zij ging terug om verpleegster te zijn wat ze fijn vond. Op dat moment was ik al wat ouder, waardoor ik niet het gevoel heb gehad verwaarloosd te worden. Mijn broer en ik hebben ons op geen enkele manier verwaarloosd gevoeld.”*³⁵

De manier waarop ze informanten zelf opgevoed zijn, speelt mee in de keuzes die ze zelf gemaakt hebben in het wel of niet werken tijdens het opgroeien van de kinderen. Geen van de moeders heeft zelf fulltime gewerkt toen de kinderen nog jong waren. Pamela heeft als alleenstaande moeder altijd parttime gewerkt en Veronica is pas weer gaan werken toen de kinderen wat ouder waren. David heeft als alleenstaande vader ook heel weinig gewerkt, zelfs minder dan parttime. Zijn zoon is nu 16, maar hij werkt nog steeds niet veel, omdat hij nog steeds thuis wil zijn voor zijn zoon. Van alle informanten is hij de enige man die minder is gaan werken tijdens de opvoeding van de kinderen en dat alleen omdat het noodzakelijk was. Hieruit blijkt dat ouders het wenselijk vinden als een ouder thuis is bij de kinderen en dat dit in principe de moeder is. Allen gaven aan het echt niet goed te vinden om kinderen na

---

³⁴ Peter Strefford 16-03-2009

³⁵ David Hentglass 02-02-2009

schooltijd nog naar de opvang te sturen. Helemaal niet werken maar wordt ook niet altijd als een goede oplossing gezien. Barbara geeft bijvoorbeeld aan dat haar moeder genoot van haar parttime baantjes wat een positieve uitwerking had op het hele gezin. Daarnaast geeft Pamela aan dat haar moeder eigenlijk had moeten werken, omdat ze daar gelukkiger van zou zijn geworden, evenals de rest van het gezin.

De tijd die personen met de kinderen doorbrengen is veranderd. Informanten geven aan vroeger met de ouders weinig leuke dingen gedaan te hebben. Tegenwoordig is dit anders. Veronica's moeder was bijvoorbeeld altijd thuis, maar dat resulteerde niet in een goede band met haar moeder. Ze deden weinig samen. Zijzelf heeft gewerkt toen haar kinderen opgroeiden en heeft juist geprobeerd zoveel mogelijk tijd in de kinderen te steken:

“Toen de kinderen nog naar school gingen was ik altijd thuis als zij thuis kwamen zodat er altijd iemand was aan wie ze hun verhaal kwijt konden. We hebben altijd leuke dingen samen gedaan, mijn man en dochter houden bijvoorbeeld beiden van voetbal, dus zij gingen vaak samen naar wedstrijden en voetballen in het park.”³⁶

Zij heeft dus wel veel tijd in de kinderen gestoken en ook haar man hielp veel bij de opvoeding van de kinderen. Pamela's moeder is ook altijd thuis geweest vroeger. Pamela gaf aan dat er minder financiële middelen beschikbaar waren dan zij tegenwoordig heeft, waardoor ze er minder op uit gingen. Wel stak haar moeder veel tijd in creatieve dingen in en om het huis waar de kinderen altijd bij hielpen. Zelf is Pamela een alleenstaande moeder en steekt al haar vrije tijd in de kinderen. Dit is mogelijk doordat ze bijvoorbeeld minder tijd in het huishouden steekt, waar haar moeder meer tijd mee kwijt was:

“We doen veel met ons drieën. We houden allen van sport, dus we gaan vaak naar het park om te voetballen of tennissen. En we zijn onderdeel van een theatergroep, dus we spelen samen in musicals. Daarnaast eten we trouwens elke avond samen en brengen we veel tijd met elkaar doen. Ik denk dat het belangrijk is.”

---

³⁶ Veronica Phillips 03-03-2009

“Het huis was brandschoon en erg netjes. Oeps, sorry mam! Ze hield niet van de chaos waar wij van houden. Wij zijn opgeruimd, maar zij was heel heel erg netjes. Hier is het gecontroleerde chaos.”³⁷

Pamela steekt dus minder tijd in het huishouden dan haar moeder, waardoor er nog veel tijd over blijft voor de kinderen. Veronica werkte eerste niet en later parttime waardoor zij in principe veel thuis was voor de kinderen. Ook haar man hielp bij de opvoeding. Ten slotte steekt David ook veel tijd in zijn zoon door weinig te werken en thuis te zijn als zijn zoon thuis is. Hij zegt dat zijn moeder vroeger heel druk was in het huishouden. Uit observatie is gebleken dat hij hier zelf niet veel tijd in steekt, deze vergelijking tussen hem en zijn ouders maakt hij zelf niet. Bianchi (2000) gaf al aan dat er tegenwoordig niet minder tijd in de kinderen gestoken wordt en er tijd ingeleverd wordt op andere gebieden. Ook uit mijn onderzoek bleek dat alle ouders manieren hebben om geen tijd te verliezen met de kinderen ondanks dat ze allebei werken.

4.2 Zorgverlening

“Ik waardeer het heel erg dat mijn dochter me overal mee helpt. Boodschappen en schoonmaken... dat kun je tegenwoordig niet meer verwachten van je kinderen toch? Ik deed het voor mijn ouders, maar tegenwoordig... het is niet meer normaal, of wel? Dus mijn dochter is één van de goeden, ze helpt me waar ze ook kan.”³⁸

In de kerk waren veel oudere personen aanwezig waarvan er maar weinig in een verzorgingshuis wonen. Dit was niet alleen omdat ze nog zo goed voor zichzelf kunnen zorgen. De zorg voor deze mensen werd voornamelijk door familieleden opgenomen. Zoons en dochters (voornamelijk de laatste) komen langs om te helpen met verschillende dingen, zoals in het voorbeeld van Mary hierboven. Ze hielpen bijvoorbeeld schoonmaken en gaan mee naar ziekenhuis bezoeken, maar hielpen bijvoorbeeld ook met belasting aangiften. Ook vele jongere kerkgangsters spraken vaak over dat ze na kerk naar een ouder gingen om bijvoorbeeld te helpen schoonmaken. Deze zorg werd erg gewaardeerd. Het is interessant om

---

³⁷ Pamela Taylor 12-04-2009

³⁸ Mary, 10-03-2009

te zien dat Mary deze hulp niet als normaal ziet, terwijl toch zeker negen van de tien personen die ik gesproken heb heel behulpzame familieleden heeft.

Tijdens mijn informele gesprekken ben ik geen oudere personen tegen gekomen die bij familieleden in huis woonden. Als de personen echt niet meer voor zichzelf konden zorgen en dan niet meer alleen konden wonen met hulp, werd een verzorgingshuis ingeschakeld. Naast St. Andrews zat een verzorgingshuis wat aangesloten is bij de kerk. De personen die ik gesproken heb die daar wonen waren hier eigenlijk allemaal erg tevreden mee. In dat verzorgingshuis zaten meer kerkgangers waardoor de mensen veel sociale contacten hadden en daarnaast zat het naast de kerk, waardoor ze er zelfstandig toch nog even op uit konden door naar de kerk te gaan wat ze voor die tijd ook al deden. Wat dat betreft veranderde er niet heel veel in het dagelijks leven. Naast dat personen door familieleden opgevangen werden kwam het ook voor dat andere personen hielpen in de zorgverlening wat misschien nog wel meer op prijs gesteld werd. Elsie bijvoorbeeld vertelde me praktisch elke keer als ik haar tegenkwam hoe blij ze wel niet was met Ann. Ann hielp haar met allerlei dagelijkse dingen. Ze deed van alles om de huishoudelijke taken van Elsie te verlichten, maar bracht haar bijvoorbeeld ook minimaal eens per week naar de kerk. Elsie had geen kinderen meer en Ann's moeder was overleden. Haar moeder was een goede vriendin van Elsie, waardoor Ann Elsie al haar hele leven kent. Tegenwoordig gaan ze met elkaar om alsof ze familie zijn.³⁹

Ook in mijn interviews is zorgverlening veelvuldig aan bod gekomen. In tegenstelling tot in de informele gesprekken ben ik hier wel tegen gekomen dat kinderen de ouders in huis nemen. Wel is dit nu minder vanzelfsprekend dan vroeger. In vrijwel alle interviews kwam naar voren dat één van de grootouders in de laatste levensfase bij de kinderen gewoond heeft. Hier zijn wel uitzonderingen te vinden. Alastair komt bijvoorbeeld uit een zeer welgestelde familie waar de zorg voor zieke ouders en grootouders door het personeel, dat altijd al bij hen in huis leefde, verleend werd. Alastair en zijn broer hebben nooit voor de keuze gestaan om de ouders in huis te nemen. Bij Veronica thuis was deze situatie andersom. Haar ouders zijn na het trouwen bij haar moeders moeder ingetrokken, waardoor ze altijd bij haar grootouders gewoond heeft. Hierdoor is er nooit de keuze geweest om wel of niet een zieke ouder in huis te nemen, deze was immers al in huis.

Ook een generatie lager werden ouders het liefst nog opgevangen door kinderen door deze in huis te nemen. Dit was niet altijd mogelijk. Pamela's vader heeft bijvoorbeeld in een verzorgingstehuis gezeten, omdat haar moeder niet meer voor hem kon zorgen.

---

³⁹ Elsie 17-03-2009

“Ze vond het zorgen voor een man van negentig erg lastig. Toen besloten werd dat mijn vader naar een verzorgingstehuis zou gaan was mijn broer woedend. Hij vond dat zij haar plicht als vrouw... zijn vader zou niet vernederd moet worden door naar een verzorgingstehuis te gaan, maar... hij was echt woedend. Het was geen goede situatie. Het is nooit een leuke beslissing, maar ze kon echt de fysieke zorg niet meer aan, het is absoluut begrijpelijk.”⁴⁰

Omdat de broers van Pamela absoluut niet blij waren met deze situatie, heeft hun moeder nooit in een verzorgingstehuis gezeten, maar is in huis genomen door haar broer die in Italië woont. Ook Barbara heeft tot het einde van haar ouders leven voor hen in huis gezorgd. Zelf is ze nooit uit huis gegaan, waardoor de zorg automatisch ook op haar neer kwam. Toch heeft haar moeder in een verzorgingstehuis gezeten. Niet omdat ze dat zo graag wilden, maar omdat ze de zorg voor een demente vrouw en moeder niet meer aan konden.

“We konden niet voor haar zorgen, ze had 24 uur per dag zorg nodig. Wij hebben nooit aangegeven dat ze naar een verzorgingstehuis moest; mijn vader was met pensioen dus 24 uur per dag thuis en ik werkte. We gingen er gewoon mee om. Maar ik kreeg geen nacht slaap met haar, omdat ze midden in de nacht zomaar uit bed kwam en ik me zorgen maakte om wat ze zou doen. Het was erg zwaar.”⁴¹

Barbara geeft aan dat dit uiteindelijk beter was voor iedereen. Ook Dan, de jongste geïnterviewde van 34 jaar oud die nog twee gezonde ouders heeft geeft aan dat als het moment daar is, hij dichterbij zijn ouders wil zijn en voor ze wil zorgen. Hen in huis nemen vindt hij nog een grote stap, maar hij denkt zeker wel op de één of andere manier voor ze te gaan zorgen. Hieruit blijkt wel dat mensen nog steeds veel voor familieleden zorgen en dat pas als het echt niet meer kan, hulp van buitenaf ingeschakeld wordt net als Dykstra (2003) al aangaf.

---

⁴⁰ Pamela Taylor 12-04-2009

⁴¹ Barbara Utting 26-03-2009

Hoofdstuk 5: sociale integratie

“Goedemorgen Cynthia, hoe gaat het met jou? Is je verkoudheid al over? Jackie is jarig vandaag, wil je de kaart even tekenen?” De zoveelste kaart om te tekenen en de zoveelste taart die gegeten moet worden op de wekelijkse koffieochtend. Er gaat geen verjaardag ongezien voorbij en de sfeer is weer gezellig vandaag. Even later komt Jackie binnenlopen en straalt bij het aanblik van de taart. ‘Happy Birthday’ wordt ingezet en alle zestien aanwezigen doen mee. Dan is het tijd om te feliciteren en taart te eten. “Jackie, hoe was de afspraak in het ziekenhuis maandag?” vraagt Allan. Jackie legt dit uit terwijl de mensen om hen heen meeluisteren. Ondertussen wordt er aan de rest van de tafel over koetjes en kalfjes gepraat. Dan komt er nog een kaart tevoorschijn met de vraag of iedereen die even wil tekenen. John is namelijk onverwachts opgenomen in het ziekenhuis en Peter, de pastorale assistent gaat hem opzoeken zoals hij altijd doet als iemand ziek is. Iedereen is zeer bezorgd en schrijft een lieve tekst op de kaart om John beterschap te wensen.⁴²

De kerk is een belangrijk onderdeel in het netwerk van de kerkgangers. Het netwerk van een persoon bestaat daarnaast uit het netwerk van familie, die van vrienden en bijvoorbeeld die van burens. De manier waarop deze netwerken belangrijk zijn is in de 20e eeuw veranderd. Aan de hand van deze verschillende netwerken zal ik hier onder uitleggen hoe kerkgangers in Londen sociaal geïntegreerd zijn.

5.1 Huwelijk en kinderen

“Toen ik wilde stoppen met het leger belde ik Phillipa en ik zei ‘ik kan dit niet meer, ik ga stoppen!’ waarop zij zei: ‘Oké, als jij daarmee stopt, stop ik met deze relatie.’ Zij wilde niet iemand die zo snel opgaf en door haar ben ik in het leger gebleven, heb ik daar een goede carrière op kunnen bouwen. Een beste vrouw, ze was een hele beste vrouw.”⁴³

Van de mensen die ik geïnterviewd heb, waren maar twee mensen op dat moment in een relatie. Twee waren er gescheiden (waaronder Alastair uit bovenstaand voorbeeld met zijn

---

⁴² Observatie in de kerk 24-03-2009

⁴³ Alastair Ritchie 25-02-2009

‘beste vrouw’) en twee hadden nog nooit een relatie gehad. Pamela (52) en Barbara (64) hebben nog nooit een lange relatie gehad en geven ook aan dat het waarschijnlijk ook niet echt een toegevoegde waarde zal hebben. Ze zijn zonder relatie erg gelukkig en ze denken ook niet dat het netwerk zoveel anders zou zijn dan nu. In vergelijking met gehuwde stellen denken ze niet achtergesteld te zijn. Pamela denkt wel dat een partner emotionele voordelen kan hebben en vindt dat mensen om geen andere reden bij elkaar zouden moeten blijven, zoals haar ouders hebben gedaan. Ze geeft wel aan dat haar netwerk groter is geworden door haar twee kinderen, niet zozeer in familie en vrienden, maar haar kennissenkring is vergroot.

Veronica en Dan, die wel allebei in een relatie zitten, geven aan dat het huwelijk juist wel een toegevoegde waarde heeft. Ze hebben iemand die altijd achter hen staat, de achterban is vergroot (denk aan schoonfamilie) en het heeft het netwerk erg versterkt. Dan zegt:

“Mijn netwerk is inderdaad groter geworden. Mijn familie is groter geworden, maar ook de vriendenkring. Ik ken nu heel erg veel Amerikanen door Carmen, haha. Amerikanen zoeken elkaar altijd op als ze ergens anders zijn. Dus ja, mijn vriendenkring is groter en dat is eigenlijk best prettig.”⁴⁴

Veronica die zelf aangaf dat haar ouders eigenlijk hadden moeten scheiden, geeft wel aan dat het huwelijk niet in alle gevallen positief is en mensen hierin zelf een keuze moeten maken.

Ook de twee gescheiden personen David en Alastair geven aan dat het huwelijk een toegevoegde waarde heeft. David praat voornamelijk over zijn gemis aan het zo gewenste traditionele plaatje, hij werken en zijn vrouw thuis met de kinderen, maar geeft ook aan dat een huwelijk zijn sociale contacten zou vergemakkelijken:

“Ik houd er van om gewoon thuis te zijn, schilderen en thuis zijn met Peter. Dat kan alleen niet altijd, want je hebt toch mensen nodig en dan moet je er op uit om sociale contacten te hebben. Met een vrouw in huis heb je altijd iemand om tegen te praten, je let op elkaar en een vrouw heeft vaak ook sociale contacten waar je weer in mee kunt.”⁴⁵

---

⁴⁴ Dan Bassford 04-03-2009

⁴⁵ David Hentglass 02-02-2009

Alastair mist een vrouw in zijn leven. Door zijn echtscheidingen heeft hij nog maar weinig contact met de kinderen en met zijn familie kan hij niet goed overweg of ze zijn al overleden. Op de vraag naar wie hij toe zou stappen als hij ziek zou zijn, antwoordt hij:

“Ik weet het niet. Ik heb wel vrienden, maar... een vrouw is er altijd voor je op zulke momenten. Een vrouw hebben is heel belangrijk. Ik word binnenkort geopereerd, ik ben bang voor wat ik moet als ik uit het ziekenhuis kom.”⁴⁶

Voor sommige mensen is een huwelijk dus heel belangrijk. Het netwerk vergroot en het brengt zekerheid en geluk evenals wat Dykstra (2003) zei. Andere mensen zien de voordelen dan juist weer niet, in dit onderzoek de twee personen die nog nooit een relatie hebben gehad. Opvallend is wel dat dit twee vrouwen zijn, waardoor gender misschien ook een rol speelt in de waarde die iemand hecht aan het huwelijk. Ten slotte ben ik geen andere samenlevingsvormen dan bovenstaande tegengekomen. Hier zou nader onderzoek naar gedaan kunnen worden.

5.2 Familie- en vriendennetwerk

“Mensen kunnen familie zijn zonder een echte bloedband te hebben, vind je niet? Het komt voor, ik bedoel, sommige mensen trouwen en krijgen nooit kinderen maar zien hen zelf als familie omdat ze elkaar hebben, ze hebben katten of hun tuin of golf of wat het ook mag zijn wat hen tot elkaar brengt. Ik denk dat families dat zijn wat mensen tot elkaar brengt en vertrouwen creëert.”⁴⁷

Dit is hoe Pamela familie ziet. Naast familie door bloedband en huwelijk rekent zij veel meer mensen tot haar familie: *“We hebben vrij veel mensen die wij als extended familie beschouwen. Buren en sommige vrienden die ik ken van de universiteit.”⁴⁸* Dit kwam vaker terug in interviews. Vier van de zes mensen gaven aan dat op het moment dat vrienden hele goede vrienden zijn ze deze mensen tot familie rekenen.

---

⁴⁶ Alastair Ritchie 25-02-2009

⁴⁷ Pamela Taylor 12-04-2009

⁴⁸ Pamela Taylor 12-04-2009

Het belang van familie en vrienden en de manier waarop hiermee omgegaan wordt is veranderd in de 20^e eeuw. Waren bij de ouders van de informanten familie het belangrijkste en de personen waar in het dagelijks leven het meest mee omgegaan werd, tegenwoordig is dit anders. In het dagelijks leven is het contact met familie op thuiswonende familieleden na vrij beperkt (afgezien van situaties waarin iemand ziek is). Op Barbara na zijn alle informanten uit de buurt van de ouders gaan wonen vanaf het moment dat ze op zichzelf woonden of samen woonden. Ze wonen niet in de buurt van de ouders waardoor het contact zich beperkt(e) tot het bij elkaar op visite gaan. Geen van de informanten deed dit bijvoorbeeld wekelijks. Barbara heeft altijd bij haar ouders gewoond en zag ze dus dagelijks waardoor het contact met haar ouders altijd erg intensief is gebleven. *“Ik zag ze elke dag; ik denk dat familie altijd het meest belangrijk voor me is geweest. Toen ik ouder werd namen vrienden ook een steeds grotere plaats in, maar familie... het is anders, weet je?”*⁴⁹ Toch is familie nooit het netwerk geweest waar ze kwantitatief het meeste contact mee had, dat waren de collega's.

Tegenwoordig is het contact met vrienden belangrijker in het dagelijks leven. Vriendschappen kunnen overal en altijd gevormd worden waardoor vrienden niet noodzakelijk in de buurt wonen. Kerkgangers die ik geïnterviewd heb, maken hier ook onderscheid in; oude vrienden van vroeger en vrienden waar ze veel contact mee hebben en in de buurt wonen. Het ene is niet meer waard of belangrijker dan het andere. ‘Oude vrienden’ worden vaak vergeleken met familie. David zegt hierover:

*“Ik heb een vriend; ik ken hem al sinds ik acht was. Hij woont ver weg, dus we houden vooral contact door de telefoon. Wanneer we elkaar zien is het altijd goed, we zijn erg hecht. Je kunt wel zeggen dat hij zoals familie is: ik zie hem niet vaak, maar de band blijft bestaan.”*⁵⁰

Naast dat de band tussen familie en vrienden over het algemeen verschilt in hoe vaak men elkaar ziet is ook de inhoud van de band anders volgens Dykstra (2003). Barbara geeft aan dat je met vrienden andere dingen doet dan met familie:

---

⁴⁹ Barbara Utting 26-03-2009

⁵⁰ David Hentglass 02-02-2009

“Sinds mijn twintiger jaren, voornamelijk bij Caltex waar ik met hen naar opera, ballet of de film ging, we deden van alles samen. Dat soort dingen zou je waarschijnlijk toch niet doen met je familie, ik niet in ieder geval.”⁵¹

Met familie was ze veel meer thuis, deed ze veel minder leuke dingen mee. Dit komt terug in de verhalen van alle informanten.

Ook is er een verschil in hoe goed men met de familie dan wel vrienden kan praten. Hierin verschillen de meningen. Dan heeft bijvoorbeeld het gevoel veel meer tegen zijn familie te kunnen zeggen dan tegen zijn vrienden, terwijl dit bij de andere informanten juist andersom was. David zegt: *“Familie, op de een of andere manier voelt het nooit comfortabel om met hen te praten. Met familie voel ik me altijd... wat Jezus zei waarschijnlijk, een profeet wordt nooit geaccepteerd in zijn eigen huis, met zijn eigen mensen.”*⁵² Hij heeft het gevoel dat zijn vrienden hem meer dan zijn familie accepteren voor wie hij is waardoor hij daar meer op zijn gemak is. Veronica en Barbara kunnen zich hier goed in vinden: *“Vrienden kies je uit, met je familie heb je het maar te doen”*.⁵³

Over het algemeen zijn vrienden dus erg belangrijk. Mensen zien ze meer, doen er leukere dingen mee en kunnen er vaak beter mee praten. Op het moment dat iemand echte problemen heeft daarentegen is het wel de familie waar dan op teruggevallen wordt. Denk bijvoorbeeld aan het vorige hoofdstuk over zorgverlening. Over het algemeen is het de familie die voor de zieken en ouderen zorgt en informanten verwachten dit ook van de familie. Dan zegt hier over: *“Als ik ziek zou worden of echt hulp nodig heb zou ik toch snel naar familie gaan. Daar moet je in zulke situaties toch ook op terug kunnen vallen? Ik zou het andersom ook doen.”*⁵⁴ Alle informanten verwachten dit ook van de familie. Als dit niet gebeurt is dit erg confronterend. Veronica zegt:

“Toen mijn zoon overleed heb ik weinig steun gehad van de familie. Van vrienden ook niet trouwens. Wel van mijn gezin, maar die hadden zelf al veel verdriet. Ik heb steun

---

⁵¹ Barbara Utting 26-03-2009

⁵² David Hentglass 02-02-2009

⁵³ Barbara Utting 26-03-2009

⁵⁴ Dan Bassford 04-03-2009

*moeten zoeken bij mijn priester en een therapeut. Erg jammer dat niemand er echt voor ons was.*⁵⁵

David gaf aan dat hij een soort van schuld voelt ten opzichte van zijn moeder. De band tussen hen is niet goed, maar hij gaat er toch heen, omdat zij hem opgevoed heeft en hij veel aan haar te danken heeft.

Intergenerationele contacten waar mensen een hele goede band mee hebben behoren tot de familie of worden tot familie gerekend. Davids zoon Peter gaat bijvoorbeeld heel veel om met Davids broer omdat ze zoveel gemeen hebben en Pamela gaat heel veel om met een ouder echtpaar die ze na het overlijden van haar eigen ouders als ouders is gaan zien.

*“Mijn moeder is gestorven op de ochtend dat we naar haar toe zouden gaan. Dorit, kwam door de deur en zei: ‘the understudy will take over’. Is dat niet fantastisch? Sinds de dag dat mijn moeder stierf is zij mijn moeder.”*⁵⁶

Hier is Pamela heel erg blij mee en geeft daarnaast aan dat het eigenlijk normaler zou moeten zijn dat mensen die geen familie zijn op die manier met elkaar om gaan. Ze haalt een voorbeeld aan van een vrouw die zelf geen kinderen kan krijgen: *“Waarom kan het niet zo zijn dat zij op een familie in de buurt of vrienden afstapt en zegt: ‘mag ik tante zijn van de kinderen?’ Het is leuk voor de kinderen en ook goed voor die vrouw.”*⁵⁷ Dykstra’s (2003) visie op dat intergenerationele contacten voornamelijk binnen de familie voorkomt klopt dus niet helemaal. De kans is wel het grootst, maar het beperkt zich zeker niet tot familie. Denk bijvoorbeeld aan burens en de kerk waar ik veel mensen van verschillende leeftijden uitgebreid met elkaar in gesprek heb gezien. Ook in mijn interviews kwam dit naar voren. Alastair die momenteel 61 jaar oud is, gaf aan veel met mensen om te gaan die jonger dan wel ouder zijn dan hem: *“Als mensen interessant zijn, wat maakt leeftijd dan nog uit?”*⁵⁸. Het is dus niet zo dat mensen buiten de familie om geen tot weinig intergenerationele banden sluiten.

---

⁵⁵ Veronica Phillips 03-03-2009

⁵⁶ Pamela Taylor 12-04-2009

⁵⁷ Pamela Taylor 12-04-2009

⁵⁸ Alastair Ritchie 25-02-2009

5.3 Andere netwerken

“Ik ken mijn buren bij naam, maar dat is ook alles helaas. Kinderen kunnen tegenwoordig niet meer op straat spelen, erg jammer. Iedereen is meer op zichzelf. Vroeger kende iedereen elkaar in de buurt, speelden we op straat. Dat was veel beter.”⁵⁹

Naast het familienetwerk en het vriendennetwerk zijn ook de buren en de kerk voor de informanten belangrijk. Buren waren voornamelijk vroeger heel belangrijk, zoals blijkt uit bovenstaand voorbeeld van Barbara. Ook Pamela geeft dit aan. Ze heeft wel contact met de buren, maar de kinderen kunnen nog steeds niet op straat spelen. Ze zegt dat mensen toch individueler zijn geworden met de tijd en het bovendien niet meer zo veilig is in Londen. Toch wordt er nog wel gelet op de buren. Alastair die zijn buren ook eigenlijk niet kent, rende wel gelijk het huis uit toen het brandalarm bij de buren afging. Hij ging na of ze thuis waren en hielp vervolgens de politie.⁶⁰ Hij zegt hier over: *“Dat doe je toch automatisch? Ik ken ze dan wel niet, maar dit is het soort hulp wat je van een buurman mag verwachten.”⁶¹* Het dagelijkse contact met buren is wel minder geworden, maar in geval van nood zijn het wel mensen waar je hulp kunt vragen.

Ten slotte is er het netwerk van de kerk. Naast dat mensen er komen vanwege het geloof zijn juist de sociale contacten die ze er opdoen erg belangrijk. Veronica gaat bijvoorbeeld naar de kerk, omdat ze in Londen moeilijk mensen leerde kennen. In de kerk heeft ze veel vrienden gemaakt. Ook Alastair komt om deze reden naar de kerk:

“Ik vind het fijn om naar de kerk te gaan, bijna elke zondag ga ik. Niet omdat ik diep religieus ben, maar omdat het onderdeel is van mijn zondag. Ik word er kalm van, het haalt me hier weg. Mijn flat is een zeer interessante plaats waar ik soms teveel in kan blijven hangen. Ik ga naar de kerk, ik vind de sfeer er erg prettig. De mensen zijn fantastisch, heb er goede vrienden leren kennen.”⁶²

---

⁵⁹ Barbara Utting 26-03-2009

⁶⁰ Observatie 12-04-2009

⁶¹ Alastair Ritchie 26-03-2009

⁶² Alastair Ritchie 25-02-2009

Daarnaast gaan mensen naar de kerk omdat ze het fijn vinden dat er sociale controle is. Sommige, voornamelijk oudere mensen hebben weinig of geen familie meer, waardoor ze sociale controle en hulp in geval van ziekte missen. In de kerk vinden ze dit dan terug. Barbara is bijvoorbeeld uit een andere kerk vertrokken, omdat die priester nooit te bereiken was en ze zich af begon te vragen: “*Jij bent mijn priester, wat als ik je nodig heb?*”⁶³. In St. Andrews voelt ze zich beter op haar plaats. Ze heeft geen familie meer en door middel van de kerk heeft ze toch een sociaal vangnet. De sociale controle tussen de kerkgangers (voornamelijk tussen de mensen die er vaker in de week zijn) en tussen kerkgangers en priesters is erg groot, waardoor er altijd wel iemand is die doorheeft dat er een persoon mist of weet dat iemand ziek is waar gelijk naar gehandeld wordt door middel van ziekenbezoek of bijvoorbeeld een kaartje sturen. Dit sociale vangnet is een belangrijke reden dat veel mensen specifiek voor deze kerk gekozen hebben, sociale controle wordt als iets positiefs ervaren.

Het hebben van een netwerk is dus voor iedereen erg belangrijk. Het familie- en het vriendennetwerk worden op een andere manier ingevuld, maar zijn beiden belangrijk. Op het moment dat één van de twee wegvalt, wordt hier vervanging voor gezocht.

---

⁶³ Barbara Utting, 26-03-2009

Hoofdstuk 6: conclusie

In de inleiding stelde ik de volgende vraag: op welke manier is de betekenis van familiebanden in de 20e eeuw bij hedendaagse kerkgangers en niet-kerkgangers in Londen veranderd? Aan de hand van verschillende theorieën en empirische informatie heb ik deze vraag kunnen beantwoorden. Om te beginnen is de definitie van verwantschap veranderd. Werd eerst verwantschap nog gedefinieerd door middel van een bloedband, tegenwoordig is deze definitie uitgebreider en worden ook relaties los van een bloedband erin verwerkt. Familie zijn houdt meer in dan alleen dezelfde genen hebben, waar ook de informanten veelvuldig over praatten.

Families zijn erg veranderd in de 20^e eeuw. Er zijn twee demografische transitie te bespeuren in de 20^e eeuw waarin overgangen op het gebied van familie plaatsgevonden hebben. Een gezin uit 1900 is niet hetzelfde gezin als in 1950 en een gezin uit 1950 zag er weer anders uit dan nu. Familie en religie zijn nauw verbonden met elkaar. De grootste religie in West-Europa is het christendom met de bijbehorende idealen over het gezin. In Engeland is het christendom officieel onderdeel van de staat waardoor ik verwachtte dat familie nog steeds hoog in het vaandel zou staan, evenals aan het begin van de 20e eeuw.

De drie functies van families waarmee ik heb bekeken hoe familiebanden in de 20e eeuw veranderd zijn, zijn sociale reproductie, productie van welzijn en sociale integratie. Op het gebied van sociale reproductie is het één en ander veranderd. In het begin van de 20e eeuw was sociale klasse erg belangrijk voor sociale reproductie; kinderen kregen weinig kans om de sociale klasse van de ouders te overstijgen. Tegenwoordig is de sociale klasse minder belangrijk. Kinderen moeten verplicht naar school tot het 17e levensjaar, waardoor er meer mogelijkheid is tot persoonlijke ontwikkeling los van de ouders. In partnerkeuze speelt sociale klasse wel weer een (onbewuste) rol. Ondanks dat mensen zeggen het niet belangrijk te vinden uit welke sociale klasse de partner komt, blijkt deze in de praktijk nog wel uit dezelfde klasse te komen.

Voor opleidingsniveau geldt deels hetzelfde verhaal. Vanwege de leerplicht hebben kinderen een grotere kans om zich los van de ouders te ontwikkelen. Opleidingsniveau is wel erg belangrijk voor de ouders die graag zien dat de kinderen goed opgeleid zijn en hier dan ook veel moeite voor doen. In Engeland is er wel veel geld of veel inzet nodig om de kinderen op een goede school te krijgen, dus als de ouders zelf weinig opleiding hebben of dit niet belangrijk vinden hebben de kinderen wel minder kansen.

In de literatuur is naar voren gekomen dat de invloed van gezinsvorm ook tegenwoordig nog belangrijk is. In het geval van echtscheiding neemt de invloed hiervan op de kinderen wel af. Het is sociaal meer geaccepteerd en ook gescheiden vrouwen kunnen de kinderen goed onderhouden doordat ze ook kunnen werken. Aan de andere kant heeft de gezinsvorm op het gebied van normen en waarden nog wel degelijk invloed op kinderen. Ouders geven wat betreft gezinsvorm een beeld mee aan de kinderen wat van invloed is op hoe de gezinsvorm van de kinderen er zelf later uitziet. Een positieve ervaring met een traditionele rolverdeling uit zich in het ideaal van een traditionele rolverdeling voor het kind en andersom werkt dit net zo.

Ook op het gebied van productie en welzijn is wat veranderd. Beide ouders werken bijvoorbeeld tegenwoordig buiten huis. Dit in tegenstelling tot in het begin van de 20^e eeuw toen de moeders thuis bleven om voor de kinderen te zorgen. Deze extra tijdsbesteding heeft geen invloed gehad op de tijd die aan kinderen besteed wordt. De tijd die werkende vrouwen minder hebben dan huisvrouwen wordt opgelost door minder tijd aan het huishouden te besteden en door de taken te verdelen met mannen. Bovendien wordt de tijd die huisvrouwen doorbrengen met de kinderen vaak overschat. Uit mijn onderzoek is bovendien gebleken dat geen van de vrouwen fulltime werkt met opgroeiende kinderen. De keuze komt altijd uit op een balans tussen kinderen en werk.

Op het gebied van zorgverlening is er weinig veranderd. Er wordt nog steeds veel voor ouderen en zieken gezorgd. Er is amper verschil te merken met vroeger. Kinderen helpen ouders bijvoorbeeld met huishoudelijke taken en nemen ook tegenwoordig nog de ouders in huis als het echt niet meer kan. De optie is er nu wel om ouders in een verzorgingstehuis te laten verzorgen als het echt niet meer kan. Kinderen vinden dit een prettig alternatief indien nodig.

Sociale integratie is de laatste invalshoek die ik gebruikt heb om te bekijken hoe familiebanden in de 20^e eeuw veranderd zijn. Mensen hebben verschillende netwerken die allen andere functies hebben. Deze functies zijn met de jaren veranderd. In het begin van de 20^e eeuw was familie belangrijker dan vrienden, ze woonden nog dichtbij en waren in het dagelijks leven volop aanwezig. Tegenwoordig zijn vrienden kwantitatief vaker aanwezig, er worden leukere dingen gedaan en mensen kunnen met vrienden veelal het beste praten. In geval van ziekte of ouderdom komen mensen echter vaak weer terug bij de familie die er in zulke gevallen altijd voor hen zijn. De familie is ook de plaats waar intergenerationele contacten het meest gemakkelijk plaatsvinden. Deze contacten vinden niet uitsluitend binnen een familie plaats, ook burens en personen in de kerk spelen hierin een rol. In de literatuur

worden netwerken naast het familie- en vriendennetwerk niet echt naar voren gebracht, terwijl uit mijn onderzoek bleek dat ook andere netwerken op een bepaalde manier belangrijk zijn zoals buren en de kerk. Buren waren vroeger wel belangrijker dan tegenwoordig. Contacten via de kerk zijn nog steeds van groot belang voor mensen, voornamelijk voor gezelschap en sociale controle.

De betekenis van familiebanden is dus op verschillende manieren in de 20^e eeuw veranderd. Sociale reproductie, productie van welzijn en sociale integratie zijn allen nog steeds belangrijk, maar zijn verandert in de manier waarop. De mate waarin sociale ongelijkheid wordt overdragen is verminderd door de leerplicht en de vrije keuze moraal, maar de gezinsvorm is nog steeds van grote invloed. Mensen steken nog steeds veel tijd en moeite in de familie door middel van opvoeding en zorgverlening (productie van welzijn), ondanks dat mensen tegenwoordig drukker zijn met betaalde arbeid. Ten slotte zijn familiebanden nog erg belangrijk op het gebied van sociale controle en in het geval van ziekte. Vriendennetwerken zijn belangrijker geworden ten opzichte van het begin van de 20^e eeuw, maar deze is niet in de plaats gekomen voor familiebanden. Ook de invloed van de kerk moet niet vergeten worden. Dit is de plek waar de kerkgangers terecht komen voor gezelschap, maar ook als het familienetwerk weggevallen is waaruit blijkt dat familie nog steeds een belangrijke plek in iemands leven inneemt.

Literatuurlijst

Allan, G.A., (1996). *Kinship & friendship in modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.

Amato, P.R., (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family*, 62:4, pp. 1269-1287.

Barr, H.M. & Chadwick, B.A., (1985). Religion and Family in Middletown, USA. *Journal of Marriage and Family*, 47:2, pp. 407-414.

Bianchi, S., (2000). Maternal employment and time with children: dramatic change of surprising continuity? *Demography*, 37, 401-414.

Bowker, J., (2003). *God: Een Geschiedenis*. Utrecht: Het Spectrum.

Dousset, L., (2002). Introduction to Australian Indigenous Social Organization: transforming concepts. <http://www.ausanthrop.net/research/kinship/kinship2.php>. Bekeken op 11-12-2008.

Dykstra, P.A., (2003). Het zit in de familie. *Bevolking en Gezin*, 33, pp. 3-28.

Greenhaus, J.H., & Beutell, N.J., (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.

Harrison, V.S., (2006). The pragmatics of defining religion in a multi-cultural world. *International Journal for Philosophy of Religion*, 59, pp. 133-152.

Kalmijn, M., (1994). Mother's Occupational Status and Children's Schooling. *American Sociological Review*, 59, pp. 257-275.

Kalmijn, M., (1998). Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual review of sociology*, 24, pp. 395-421.

Kottak, C.P., (2006). *Anthropology: The Exploration of Human Diversity*. New York: McGraw-Hill, 11th edition.

Lesthaeghe, R. & van de Kaa, D. J., (1986). Twee demografische transitie's? In: D.J. van de Kaa & R. Lesthaeghe (eds.), *Bevolking: Groei en krimp*. Deventer: Van Loghum Slaterus. Pp. 9-24.

Liefbroer, A.C. & Dykstra, P.A., (2000). *Levenslopen in verandering*. Den Haag: SDU.

Marwick, A., (2003). *British society since 1945*. London: Penguin Books, 4th edition.

Oppenheimer, V., (1988). A theory of marriage timing. *American Journal of Sociology*, 94, 563-91.

Povinelli, E.A., (2002). Notes on Gridlock: Genealogy, Intimacy, Sexuality. *Public Culture*, 14:1, pp: 215-238.

Parkin, L. & Stone, L., (2004). *Kinship and Family: an Anthropological Reader*. Malden MA: Blackwell.

Phillips, D., (2006). Is Britain a Secular State? *Cross†Way*, 101.

Savage, G.L., (1988). Divorce and the law in England and France prior to the First World War. *Journal of social history*, 21:3.

Smart, N., (2003). *The World's Religions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, C., (2001). *Christian Family Relationships*. Beschikbaar online: <http://www3.calvarychapel.com/library/smith-chuck/books/cfr.htm>. Bekeken op 23-01-2009.

Stone, L., (1997). *Kinship and gender: an introduction*. Boulder: Westview Press.

Waite, L.J., (1995). Does marriage matter? *Demography*, 32, 483-507.

Wolfram, S., (1987). *In-laws and outlaws: kinship and marriage in England*. London: Croom Helm.

Websites

<http://bijbelenkoran.nl/vers.php?IntEntityId=6598&wordsInTag=scheiden>

<http://www.cofe.anglican.org/about/history/>

<http://www.cofe.anglican.org/faith/anglican/>

<http://www.cofe.anglican.org/info/socialpublic/marriagefamily/family/>

<http://www.iccfm.org/>

http://www.katholiekgezin.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=466&Itemid=1

<http://www.standrewsfulham.com/>

<http://www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=185>

http://www.statistics.gov.uk/downloads/census2001/KS_LA_E&W_part1.pdf

<http://statline.cbs.nl>

http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article942459.ece/Christelijke_moraal_domineert_de_bat

Bijlage 1: reflectieverslag.

Toen ik in Londen aankwam bleek het moeilijk een begin te maken aan het onderzoek en waren alle mooie plannen die ik had in de theorie toch anders. Ik had bedacht om gewoon een kerk binnen te lopen met de vraag ‘kan ik hier onderzoek doen?’. Uiteindelijk heeft dit ook zo gewerkt, maar bleek het wel een grote stap om dit daadwerkelijk te doen. Ik was bang dat mensen me niet wilden helpen en vroeg me af waarom ze eigenlijk überhaupt een student uit Nederland te woord zouden willen staan. Met in mijn achterhoofd dat ik echt de eerste niet was, wie onderzoek ging doen en de bewijzen uit voorgaande jaren dat het echt allemaal goed was gekomen met de andere studenten, ben ik St. Andrews binnengestapt. Hier werd ik direct welkom geheten door de priester en Peter (pastoraal assistent) met de woorden dat ik absoluut onderzoek mocht gaan doen en maar met mensen moest gaan praten en ze me altijd overal wel mee wilden helpen. Dat luchtte meteen al op en ook de andere mensen die ik sprak heetten me vanaf dag 1 van harte welkom. Toch ben ik nooit helemaal over het idee van ‘waarom zouden ze’ heen gekomen en zou ik in een volgend onderzoek wat makkelijker moeten zijn in het vragen van mensen voor interviews. Ik ben daar zelf vrij terughoudend in geweest als ik terug kijk. Dat werd overigens wel beter met de tijd. Als ik zelf minder terughoudend was geweest in het begin, had ik misschien wel meer interviews kunnen doen.

Het eerste interview was met Alastair en hij is zelf naar mij toegekomen omdat hij graag wilde vertellen over de familie om mij te helpen. Hierdoor kwam ik er achter dat mensen wel graag wilden praten, mij in hun huis uitnodigden om dit te doen en ik er niet zo bang voor hoefde te zijn. De overige personen heb ik zelf aangesproken en ook zij stemden gemakkelijk toe. Ik heb van niemand te horen gekregen dat ze me liever niet te woord stonden, wel kwam het af en toe voor dat mensen onder verschillende smoesjes interviews afzeiden. Twee keer heb ik zelfs voor de deur gestaan dat er niemand thuis was.

In de interviews die ik gedaan heb viel het me heel erg op dat mensen hele persoonlijke dingen vertelden. Dingen die andere mensen in de kerk niet weten, maar ze blijkbaar toch graag kwijt wilden. In eerste instantie ben ik zelf heel terughoudend geweest in het vragen naar al te persoonlijke dingen. Toen Veronica me bijvoorbeeld vertelde dat ze drie kinderen had, waarvan er één op 16-jarige leeftijd overleden is, ben ik daar niet op ingegaan. Tot ze op een gegeven moment vroeg waarom ik geen details vroeg over die zoon. Hij was immers ook een groot deel van haar leven. Het gevolg was dat ze me vertelde dat hij zelfmoord heeft gepleegd en dat dit het hele gezinsleven toentertijd verstoord heeft en dat ze

nog steeds zichzelf de schuld geeft van het gebeurde. En dit is niet het enige voorbeeld. In latere interviews ben ik meer door gaan vragen als iemand zoiets liet vallen, waar mensen dan gewoon over praten. In het begin ben ik misschien te voorzichtig geweest, wat ik in een volgend onderzoek minder zal hebben.

Met vijf van de zes informanten heb ik voor en na het interview (nog) veel contact gehad. Met Veronica, Dan, Barbara en Pamela heb ik nog veel gepraat in de kerk en Alastair heeft me nog meerdere malen uitgenodigd bij hem thuis en ik heb zelfs achterop de motor bij hem meer van de buitengebieden van Londen gezien. Hierdoor ontstonden er soms toevoegingen op mijn interviews. David was na het interview een tijdje verdwenen en heb ik met Pasen pas weer gezien,

maar niet gesproken. Over het algemeen was het contact met de informanten dus heel goed en ook met de mensen in de kerk die ik niet geïnterviewd heb was er een goed contact. In het begin vrij oppervlakkig, maar ik werd meer en meer onderdeel van de groep en leerde mensen steeds beter kennen, waardoor de gesprekken diepgaander werden.

Het leukste aan het onderzoek vind ik dat mensen me toelieten in hun levens en ik op deze manier heel veel geleerd heb. Ik heb een kijkje mogen nemen in verschillende levens en huiskamers en dit was echt heel interessant. Ik vond het heel leuk om ergens te zijn op een nieuwe plek en dan echt te zien hoe de bewoners van zo'n (voor mij) andere plaats nou leefden. De veldwerkperiode is ook echt voorbij gevlogen.

Ik heb wel gemerkt dat ik beter voorbereid ben geweest dan ik zelf heb gedacht in het begin. Niet dat mijn planning of plan van aanpak in de onderzoeksopzet ook maar enigszins is uitgekomen, maar qua achtergrond over hoe te onderzoeken heb ik veel gehad aan de theorie geleerd in de cursussen over kwalitatief onderzoek. Ik wist hoe te observeren en dit te noteren waar ik tijdens het schrijven van mijn scriptie veel aan heb gehad en ook de tips over het interviewen kwamen van pas. Het interviewen ging eigenlijk best goed de hele tijd. De eerste

was even wennen en aftasten (wat geen probleem was, aangezien ik Alastair nog zo vaak gesproken heb na die tijd, dat ik nog steeds alle informatie heb gekregen), maar uit de rest van de interviews heb ik heel veel informatie kunnen halen. Het is leuk om te zien dat bepaalde interview technieken ook daadwerkelijk werken. Ik heb bijvoorbeeld veel stiltes laten vallen in de hoop dat informanten vanzelf weer begonnen te praten en dit gebeurde ook daadwerkelijk.

Om te concluderen kan ik zeggen dat ik niet mijn nieuwe roeping gevonden heb, voornamelijk omdat ik het hele schrijfproces het liefst helemaal niet doe, maar dat ik het wel een hele leerzame periode heb gevonden (óók het schrijfproces moet ik toegeven) en heel erg genoten heb van de veldwerkperiode.

Bijlage 2: samenvatting in het Engels

They are like family to me: change of family functions in the 20th century among church goers from London.

The meaning of families has changed in the 20th century in several ways. Life has changed, culture has changed, there are different values about families nowadays compared to a hundred years ago and also England in general has changed. There are different laws about the welfare state and education and the Second World War has left its impact on society and the course of life.

The way social class, the level of education and the way a family is shaped, has less impact on the changes of children in life than before. Social class is less obviously present, but in choosing a partner for marriage still unconsciously important. Because of the longitude of compulsory education and the change in England's education system, the level of education from the parents has no direct influence on the children's education level anymore. Indirectly it does; private schools are better, but are expensive, so only the financial fortunate (usually the highly educated) can afford this school. The second option apart from private schools and state schools are church schools which children can only enter if the parents spend a certain amount of time in church. These schools are observed as having a higher level of education, so entering this type of school will mean better options for children's futures. If people don't put effort in going to church, the changes of the children will diminish.

The structure of the family is also still important in the way that people tend to follow the example their parents have set for them. Having a working mother will lead to a bigger chance that daughter will be highly educated. Next to that, people from traditional households (wife at home, husband working) tend to follow that example by having a traditional family themselves or at least closer to a traditional family than others who grew up in a non-traditional family. Divorce is also an example of family structure and is nowadays more common than in the beginning of the 20th century. Back then it was something you just didn't do, in the 70's the divorce rate increased but was still not very common and nowadays there are a lot of non-traditional families because of it. The impact on children has decreased over the years.

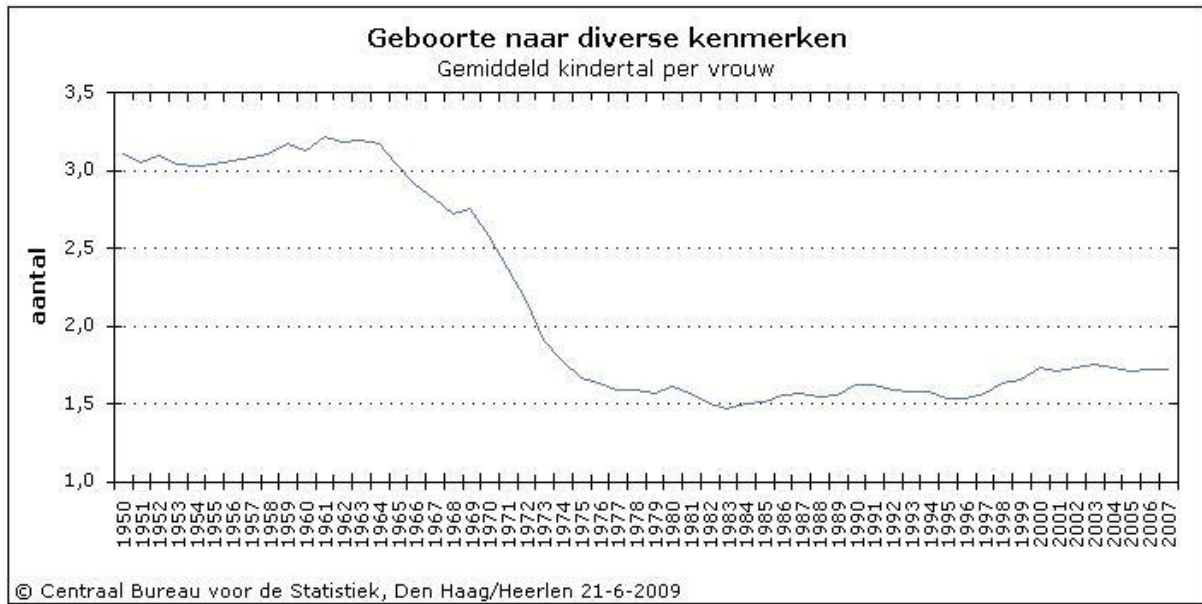
People still spend a lot of time with their children, caring for them, but also quality time, even when both parents are working. The family is still very important and something

that needs to be saved. Less time is spend on housework and fathers play a bigger part in raising the children. Apart from caring for children, people also spend a lot of time with their sick and elderly family members. They help on a day to day basis or even take them into their homes, just as hundred years ago. It's not just family members who do this. There are also friends or members of the church who help in this.

A hundred years ago family members were the ones people had the most contact with. They were more important than friends. Neighbors played a big role as well, for instance in social supervision. Nowadays friends are more important than before. People don't live near their families anymore and find their own people to keep in touch with on a regular basis. Friends are the ones people see most, enjoy better and feel more comfortable with: you can choose your friends, not your family. Yet family is still very important. They're the ones people share their past with and the ones who will always be there if you need them in case of sickness for instance. People still value their families very much. If there is no family left, other networks get more important like church or friends. Some friends, who have been considered best friends for ages, take the roles of family members, not just when family is absent.

Family ties have changed over the years. The roles certain functions play are different than they were in the beginning of the 20th century, yet family is still very much alive.

Bijlage 3: grafiek

Bron: www.statline.cbs.nl (thema -> bevolking-> geboorte -> geboorte kerncijfers -> gemiddeld kindertal per vrouw -> alle perioden)